

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för utbildningsvetenskap

”Vi behöver bli bättre på det”

En kvalitativ intervjustudie om lärares beskrivningar av undervisning inom ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer

Lina Lund & Angelica Zetterström

2023

Examensarbete, Grundnivå (yrkesexamen), 15 hp
Didaktik
Grundlärarprogrammet med inriktning mot arbete i fritidshem

Handledare: Sara Mörtzell
Examinator: Kristina Waldén Hillström

Förord

Vi vill framföra ett stort tack till de lärare som deltog i vår studie och som genom sina svar breddade vår förståelse inför hur undervisning sker i fritidsverksamheten när det kommer till områden som kan anses vara svåra att hantera. Vi vill även rikta ett stort tack till vår handledare som pushat oss längre än vi trodde var möjligt! Slutligen vill vi även tacka våra kurskamrater samt familjer som funnits som ett stöd genom detta arbete.

Lund, L. Zetterström, A. (2023). *"Vi behöver bli bättre på det": En kvalitativ intervjustudie om lärares beskrivningar av ämnesområdet sexualitet och relationer.* Examensarbete i didaktik. Grundlärarprogrammet med inriktning mot arbete i fritidshem. Akademin för utbildning och ekonomi. Högskolan i Gävle.

Abstract

Syftet med studien är att undersöka vilken normmedvetenhet lärare i fritidshem har, vilka möjligheter som finns till att genomföra en normmedveten undervisning i fritidshemmet samt hur lärare framställer att de arbetar med ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer i fritidshemsundervisningen. Genom en kvalitativ metod har semistrukturerade intervjuer utförts med fritidslärare. Intervjuerna spelades in och materialet transkriberades i sin helhet. I studien genomfördes en tematisk analys där lärares svar kategoriserades in i följande teman: *Den normmedvetna läraren i fritidshem, fritidshemmet som fritt och handlingskraftigt* samt *normer utmanas och befästs i fritidshemmet.*

I undersökningen framkom det att det saknas kunskap om hur inkludering i fritidshemmet ska ske, lärares föreställningar om ett inkluderingsarbete beskrivs innehålla att eleverna får önska aktiviteter samt material. Ingen övrig beskrivning finns om hur en kan arbeta inkluderande. Vidare beskrivs även att ett homofobiskt språkbruk blivit ett vardagsspråk hos elever, i lärares beskrivningar av detta finns indikationer på att ett arbete för att motverka detta till stor del inte existerar och att krafttag mot användning av detta språk tagits först när en rektor påpekat vad som hänt. Könsskillnader framkommer också som vanligt där lärare menar att de delar upp flickor och pojkar i olika grupper, bemöter de olika könen på vitt skilda sätt samt att lärare medvetet felkänar elever som har en könsöverskridande identitet.

Ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer har stor vikt i undervisningen då den banar väg för ett inkluderande och jämställt klimat där ingen individ kan placeras in i "vi" och "dom" kategorier där individerna separeras baserat på vad stereotypiska normer menar är det accepterade och det avvikande.

Nyckelord: Fritidshem, Hbtqi, Identitet, Normer, Undervisning.

Innehåll

1 Inledning	1
1.1 Problemformulering	2
1.2 Syfte och frågeställningar	3
2 Bakgrund	4
2.1 Hbtqi	4
2.2 Sexualitet, samtycke och relationer som ett ämnesområde i skolan och fritidshemmet	5
2.3 Fritidshemmets växande kunskapsuppdrag	7
2.4 Fritidshemmet och värdegrundsuppdraget	8
3 Tidigare forskning	10
3.1 Fritidshemmets grundstenar i kombination med kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer	10
3.2 Normer i skolan	11
3.3 Undervisning om hbtqi, jämställdhetsfrågor och kunskapsämnet sexualitet, samtycke och relationer i fritidshemmet	13
3.4 Inkludering och inkluderande arbetsmetoder i fritidshemmet	15
3.5 Problematik och kritik kring undervisning om sexualitet, samtycke och relationer	16
3.6 Identitet, genus och könsöverskridande beteende	17
3.7 Diskriminering och kränkande behandling av hbtqi-personer i skolmiljön	18
3.8 Normkritisk pedagogik och toleranspedagogik	20
4 Teori och begrepp	22
4.1 Teori	22
4.2 Begrepp	23
5 Metod	24
5.1 Metodval	24
5.2 Urval	24
5.3 Genomförande	24
5.4 Analysmetod	25
5.5 Etiska överväganden	25
5.6 Trovärdighet och Tillförlitlighet	26
6 Resultat	27
6.1 Den normmedvetna läraren i fritidshem	27
6.2 Fritidshemmet som fritt och handlingskraftigt	30
6.3 Normer utmanas och befästs i fritidshemmet	32
7 Diskussion	35
7.1 Resultatdiskussion	35
7.1.1 Den normmedvetna läraren och kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer	35
7.1.2 Lärares föreställningar om fritidshemmets undervisning inom kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer	36
7.1.3 Fritidshemmets möjligheter till att genomföra en normmedveten undervisning	36
7.2 Metoddiskussion	37
7.3 Fortsatt forskning	37

7.4 Didaktiska implikationer	38
8 Referenslista	39
9 Bilagor	43
9.1 Intervjuguide.....	43
9.2 Samtyckesblankett	45
9.3 HBTQI som begrepp	47
9.4 Databaser och sökord.....	48

1 Inledning

Kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer kan sägas ha rötter långt tillbaka i skolans historia, trots detta är det ett innehåll som är under ständig utveckling och påverkas av samhällsförändringar samt teknisk och medicinsk utveckling. Vad som gör ämnet synnerligen aktuellt är det nyligen införda skrivelserna i skolans styrdokument där det framgår att ingen elev i skolan ska utsättas för diskriminering, kränkande behandling eller exkludering som utgår utifrån kön, könsöverskridande identitet, uttryck eller sexuell läggning. De maktstrukturer som utgår utifrån könsmaktsordning ska kritiskt granskas (Skolverket, 2022).

Forskning inom sex- och samlevnadsundervisning har pekat ut kunskapsområdet som både engagerande och svårhanterligt. De förändringar och politiska strömningar som skett i samhället är grundstenar i förändringen samt att de även är orsaken till de normer som befästs och den kunskapsförskjutning som skett i skolan. Resultatet av detta är att fritidshemmet har fått ökade uppdrag och får ta en större roll än tidigare. Det framgår tydligt i forskning kring sexualitet, samtycke och relationer som kunskapsområde i skola och fritids att ämnet formas i samklang med samhällsförändringar samt att undervisningen blir mer inkluderande för de elever som bryter normer exempelvis genom könsuttryck. Skolans styrdokument stödjer denna teori ytterligare då styrdokumentet förändras, delar som inte tidigare existerat tilläggs i utbildningssammanhang. Arbete för att förhindra diskriminering med skäl av sexuella minoriteter, könsöverskridande beteende eller andra normbrytande orsaker är ett exempel på utveckling och tilläggande material i styrdokument för fritidshemmet (Ceder et al., 2021).

I dagens samhälle finns ett behov och en strävan efter inkludering och att utgå utifrån ett normkritiskt förhållningssätt för att skapa möjlighet till inkludering. För att inte exkludera individer som avviker från den rådande samhällsnormen behöver ett normkritiskt förhållningssätt bearbetas i tidig skolålder. Skolan och fritidshemmet beskrivs som den plats där arbete med att hantera och förebygga den typ av samhällsutmaningen och exkluderingar som kan kopplas till kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer (Ceder et al., 2021). En väg in till att arbeta med jämställdhet, likabehandling och normkritiska värderingar är det värdegrundsarbete som skolan och fritidshemmet präglas av. Skolverket (2022) beskriver i läroplanen för fritidshemmet att det kompensatoriska uppdraget gentemot grundskolan innefattar värdegrundsarbete där acceptans, normkritiskt förhållningssätt och lika behandling är begrepp som är centrala för värdegrundskapitlet i läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (Skolverket, 2022).

För att skapa ett sådant arbete som läroplanen eftersträvar krävs ett intresse och engagemang hos läraren där normer, åsikter och värderingar får ta plats. Det finns ett samband mellan intresse och engagemang hos läraren som är av central vikt för att skapa ett intresse hos eleverna om normkritik och normbrytande förhållningssätt (Ceder et al., 2021).

Kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer är inte ett ämne som är enkelt att undervisa i då det möts av hård kritik. Bryan (2017) nämner att en typ av kritik handlar

om att barn och deras sexualitet beskrivs som irrelevant då vuxna ser barn som asexuella. Idén kring kritiken grundar sig i vuxnas tankar och perspektiv kring vad området kan beröra samt att sexuella handlingar ingår i det. Sexualitet, samtycke och relationer som ämne berör mer än det som nämnts tidigare då det innefattar fler komponenter än de som vuxna vanemässigt tänker. Bryan (2017) tar exempelvis upp identitetsskapande som en viktig del av ämnet.

Okunskapen om ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer är något som behöver tas i beaktande och ämnet behöver bli begriplig i fritidssammanhang. Utan kunskap om ämnet blir det en kunskapslucka i fritidshemmet när det kretsar kring ämnet sexualitet, samtycke och relationer. Blivande lärare behöver kunskap om ämnet samt hur arbetet med det kan genomföras. Ämnesområdet infördes i majoriteten av de svenska lärarutbildningarna höstterminen 2022. Det öppnar för utmaning av samhällsnormer och stärker den normkritiska pedagogiken. Trots att betydelsen av utbildningssyftet lyfts fram som viktigt samt att skola och fritidshem ska samverka inkluderas inte denna undervisning till blivande fritidslärare. Att närmre undersöka ämnet sexualitet, samtycke och relationer ur ett fritidshemsperspektiv framstår därför som viktigt då kunskap om ämnet ur en fritidshemskontext saknas (Ceder, 2021).

1.1 Problemformulering

Under höstterminen 2022 förändrades examensmålen för samtliga lärarutbildningar där ett fokus var ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer. Detta gäller dock inte Grundlärarprogrammet med inriktning mot arbete i fritidshem trots att en av de delar Skolverket beskriver att området ska handla om är att kunna fånga frågan i flykten då frågor som härrör från området sexualitet, samtycke och relationer kan uppstå oplanerat under hela skoldagen. Hur ska lärare i fritidshem kunna möjliggöra att elever ges rätt sorts kunskap i fritidshemmet om lärare i fritidshem inte har området som ett examensmål likt övriga lärarutbildningar?

Då fritidshemmet inte bedriver en undervisning baserad på kursplaner kan undervisning ske genom att fånga upp tillfällena som observeras mellan elever under lek, samtal och konflikter. Detta skapar tillfällena att fånga frågan i flykten där undervisningsmoment om värdegrund, jämställdhetsfrågor samt sexualitet, samtycke och relationer som kunskapsområde kan bedrivas i fritidshemskontexten.

Utifrån lärares utsagor om undervisning inom ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer visas en normmedvetenhet upp inför hur arbetet bör ske för att inte förstärka stereotypiska normer av misstag. Trots detta framställer lärare att de delar upp elever i grupper baserat på kön, felkönar elever med en könsöverskridande identitet samt att elever bemöts olika baserat på elevens biologiska kön. Detta blir problematiskt i en verksamhet som ska arbeta för att skapa sociala relationer och en inkludering av alla individer.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet är att undersöka lärare i fritidshems normmedvetenhet och arbete inom ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer i fritidshemsundervisningen. Utifrån syftet har följande frågor formulerats:

1. Vilken normmedvetenhet har lärare i fritidshem kring ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer?
2. Hur framställer lärare att de arbetar utifrån ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer i fritidshemsundervisningen?
3. Vilka möjligheter anser lärare att det finns för att genomföra en normmedveten undervisning i fritidshemmet?

2 Bakgrund

Bakgrunden kommer att beskriva hbtqi (homosexuell, bisexuell, transexuell, queer, intersex) som begrepp samt vilka rättigheter hbtqi-personer haft genom historien. Detta för att skapa en förståelse inför varför hbtqi-området är viktigt att inkludera i undervisning om sexualitet, samtycke och relationer. Detta görs då en stor del i problematiken med kränkningar och utanförskap härrör från homofobi och transfobi. Skolans föränderliga läroplan kommer också att behandlas där ämnesområdet kommer att beskrivas från sin start under 1950-talet fram till nutid, detta för att se hur läroplanen förändrats och hur en bredare inkludering skett över tid. Fritidshemmets växande kunskapsuppdrag är en ytterligare del som kommer att beröras under bakgrunden där fritidshemmets syfte samt arbetsmetoder kommer att klargöras. Slutligen kommer det viktiga värdegrundsuppdraget att beskrivas gällande hur det kan användas och varför området är av vikt i fritidshemmet.

2.1 Hbtqi

För att kunna beskriva varför undervisning inom området sexualitet, samtycke och relationer är viktig och framför allt varför hbtqi-frågor är av stor vikt i undervisningen då kränkande ord som kan kopplas till hbtqi-området används av elever i syfte att diskriminera och kränka andra elever i fritidshemmet. Därmed behöver bakgrunden till vad hbtqi begreppet står för samt hur rättigheterna för dessa individer sett ut historiskt beskrivas närmare.

Hbtqi som ett förkortat begrepp är ett paraplybegrepp som inkluderar homosexuella, bisexuella, transpersoner, individer med en queeridentitet och uttryck. Begreppet inkluderar även intersexindivider (se bilaga 9.3 för ytterligare beskrivning av begreppet hbtqi) (RFSL, 2021).

RFSL belyser att det var först år 2000 som ”hbt” först förekom i tryck genom RFSL tidning ”Kom ut”. Dess syfte var att ge en bredare bild av de tidigare uttrycken homo, lesbisk, bög och gay till att även handla om transpersoner. Under 2012 övergick sedan ”hbt” till att bli ”hbtq” och 2019 förändrades detta återigen till att bli den förkortning som idag används vilken är ”hbtqi” (RFSL, 2021; RFSL, 2019).

Rättigheter för hbtqi-personer har ständigt utvecklats och förstärkts genom olika reformer. En reform införde förbud mot diskriminering samt insatser mot hatbrott infördes i anknytning till hbtqi-identifikationer. År 1944 avkriminaliserades samkönade relationer, däremot faststod homosexualitet som en sjukdomsdiagnos. 1972 infördes en lagändring som gav möjlighet till att juridiskt ändra könstillhörighet. Sverige var det första landet i världen att skapa möjligheter att ändra könstillhörighet och att juridiskt påverka identitet. Det var även under denna period som en kostnadsfri behandling med operationer samt hormoner påbörjades i sjukvården. Den sjukdomsdiagnos som tidigare funnits gällande homosexualitet som en psykisk sjukdom avskaffades hos Socialstyrelsen under år 1979 (Regeringen, 2018).

1987 inkluderades hatbrott i samband med homosexualitet i diskrimineringsgrunderna. 2003 utvidgades detta till att även innefattas i hets mot folkgrupp. 2006 trädde en ny lag i kraft vilket berörde ett förbud mot diskriminering och kränkande behandling av elever.

Lagen ställde krav på att en likabehandlingsplan behövde aktualiseras samt inkludera all diskriminering som berör sexualitet i skolan. 2009 förnyades diskrimineringslagen där könsöverskridande identitet och uttryck inkluderades i diskrimineringsgrunderna. Under samma år klassades inte transvestism längre som en sjukdom. 2011 infördes ett grundlagsskydd mot att bli diskriminerad i samband med en individs sexuella läggning. 2017 reviderades innehållet i diskrimineringslagen ytterligare där de skyldigheter som utbildningssamordnare har för att vidta åtgärder som främjar elevernas rättigheter och möjligheter, detta skulle innefatta alla diskrimineringsgrunder. Sexuell läggning och könsöverskridande identitet benämns som kategorier som skulle innefattas i diskrimineringsgrunderna (Regeringen, 2018).

Lagarna finns till som ett skydd för hbtqi-personer samt som ett sätt för personalen på fritidshemmet att arbeta aktivt utifrån för att kunna motverka och förhindra diskriminering och kränkande behandling av hbtqi-personer i skolmiljön. Arbetet ska som tidigare nämnts ske dels främjande, dels förebyggande för att problematiken inte ska förekomma i framtiden. Det är fritidshemmets skyldighet att ingen elev blir diskriminerad för exempelvis sin sexuella läggning eller könsöverskridande identitet, forskning beskriver dock att det förekommer diskrimineringar och kränkande behandlingar i skolmiljön som har att göra med diskrimineringsgrunderna och att ett mer aktivt arbete med detta behöver utföras (MUCF, 2019).

2.2 Sexualitet, samtycke och relationer som ett ämnesområde i skolan och fritidshemmet

Historiskt började sexualundervisningen under 1950-talet då den blev en obligatorisk del i den svenska skolundervisningen. Vid den aktuella tidpunkten var sexualitet ett känsligt ämne att samtala kring och undveks av den anledningen. Målet med sexualundervisningen grundades i utvecklingen av ungas sexualitet i att ungas sexualitet skulle utvecklas på ett heteronormativt sätt vilket samhället konstruerat som det korrekta sättet att vara. Den lärarhandledning som användes möttes av stark kritik gällande att de hade ett för tunt pedagogiskt material samt att detta material var allt för moraliserande. På sikt ledde denna kritik till förändring av kunskapsområdet och dess stödmaterial (Gunnarsson & Ceder, 2021).

Under 1970-talet växte en ny syn på sexualitet fram och förändrade det tidigare perspektivet. Fokuset blev nu att stärka jämställdheten i landet samt att homosexualitet övergick från att vara stämplad som en psykisk sjukdom till att inte längre klassas som sådan. Förändringarna föranleddes av den intensiva kamp som kvinno- samt homorörelsen lett och blev till en ny riktning i sexualundervisningen där även homosexualitet fick ta plats. Trots att synen på sexualitet av annan karaktär under 1970-talet än vad som uppvisades under 1950-talet gav även den nya lärarhandledningen tydliga instruktioner om hur sexualundervisningen skulle utformas och hur det skulle utföras i klassrummet (Gunnarsson & Ceder, 2021). Handledningen fick namnet samlevnadsundervisningen vilket senare benämndes som sex och samlevnad. Det som nu ingick i sexualundervisningen som inte funnits tidigare tog handledningen upp som sexualitetens olika aspekter där det sociala och samhällsenliga omnämndes. Det lyftes även fram att den nya sexualundervisningen skulle arbeta för att motverka de traditionella könsrollerna. Trots att det fanns en strävan efter att inte göra skillnad mellan könen så beskrevs en tvåkönsmodell som befäste manliga och kvinnliga attribut. Fortsatt rådde även en heteronormativ syn på vad sexualitet var trots att samhället mer

och mer började arbeta mot en mångfald av normsystem som påbörjade ett öppet samhälle (Gunnarsson & Ceder, 2021).

Under 1980 – 1990 - talet växte en tro på en bättre framtid och samhället delade ett optimistiskt perspektiv på framtiden. De traditionella mönster och de rådande samhällsnormerna som var kopplad till sexualitet var påtvingade av ett föråldrat samhälle. Jämställdhetsperspektivet förstärktes under denna period och nytt material släpptes till samlevnadsundervisningen år 1985 och skulle användas som komplement till det material som släpptes år 1977. Stödmaterialet fokuserade på ämnen som exempelvis värdegrundsövningar. Detta kom att fortsätta fram till år 1994 då en ny läroplan släpptes och värdegrunden infördes på riktigt (Gunnarsson & Ceder, 2021).

Utifrån det reviderade materialet som Skolverket publicerade konstruerades en tydlig tvåkönsnorm där det framgick att pojkar och flickor var givna och motsatta grupper. Vidare skrivs det i materialet att flickor och pojkar innehar helt skilda upplevelsevärldar som konstruerats utifrån biologiska och könsbundna erfarenheter. Gällande homosexuella fanns ingen specifik rubrik tillägnat detta område, det skedde löpande genom materialet. Det finns heller ingen rubrik som berör andra könsöverskridande identiteter. Området som berör homosexualitet och andra könsöverskridande identiteter belyser området som problematiskt och kan medföra risker som eleverna förväntas lära sig om och acceptera. Identitetsskapande hos könsöverskridande individer belyses i Skolverkets material som något som medför perioder av sorg och ensamhet. Det beskrivs som problematiskt och ur en negativ identitetsutvecklande process (Gunnarsson & Ceder, 2021).

Sexualundervisningen som sedan påbörjades under 2000-talet drog paralleller till det som präglade skolans värdegrund samt dess hälsoarbete. Ett individ koncentrerat och livsstilsrelaterat fokus med stark betoning på att stärka självkänslan och den individuella förmågan att göra bra val i sin livsstil (Gunnarsson & Ceder, 2021).

2003 publicerades ännu ett reviderat stödmaterial. Det nya material betonade att sex och samlevnad skulle betraktas som ämnesöverskridande och kunde bearbetas med hjälp av temaarbeten. Syftet med temaarbeten vad att vidga elevernas perspektiv om vad sexualitet innebär samt att bidra till ett bredare perspektiv om ämnet. I detta stödmaterial introducerades för första gången normkritiskpedagogik. Syftet med den normkritiska pedagogiken var att motverka diskriminering och kränkande behandling i anknytning till normbrytande beteenden samt könsidentiteter. Det var i detta stödmaterial som det för första gången nämndes något om normkritiskpedagogik och hur den skulle finnas med och genomsyra elevernas utbildning (Gunnarsson & Ceder, 2021).

Lärarnas riksförbund skriver i sin studie från 2013 att lärare vittnar om en bristfällig kompetens med att hantera situationer som innefattar diskriminering och kränkande behandling i samband med hbtqi-relaterade frågor. 70 % av de lärare som deltag i studien upplevde att de kan hantera situationer som uppstår som berör värdegrund och hbtqi-relaterat material. 54% av lärarna beskrev även att skolan kan hantera frågor som berör identitet och hbtqi-relaterat material. 27% uppgav att de inte vet om skolan klarar av detta, vilket Lärarnas riksförbund (2013) menar kan ses som en allvarlig situation. De faktorer som ingår i detta arbete är etnicitet, sexualitet, makt, status, könstillhörighet, funktionalitet, ålder, religion och socioekonomisk bakgrund. Dessa inkluderas i diskrimineringsgrunderna. I samband med detta omnämndes även intersektionalitet

vilket synliggör hur situationer av förtryck skapar i skärningspunkter för olika varianter av maktrelationer. Slutligen omnämndes att sexuella identiteter skulle inkluderas i undervisningen och i det undervisningsmaterial som skulle användas.

Under den senare delen av 2000-talet försköts sedan detta fokus. Med den nya skollagen och läroplanen som publicerades år 2011 kom sexualundervisningen att kopplas samman med likabehandling. I de ämnen som berördes tillkom nya begrepp som sexualitet, relationer, jämställdhet och kön i ämnesplanen. Slutligen bör nämnas att under höstterminen 2022 förändrades ämnesområdet återigen då en revidering av läroplanerna genomfördes. Efter att i 40 år ha haft arbetsnamnet sex- och samlevnadsundervisning förändrades kunskapsområdet och gavs namnet sexualitet, samtycke och relationer. Ämnesområdet skulle nu vara ämnesövergripande, ämnesintegrerat och kunna användas för att fånga frågan i flykten (Gunnarsson & Ceder, 2021).

2.3 Fritidshemmets växande kunskapsuppdrag

Fritidshemmet organiserar lär tillfällen, utformar miljöer som öppnar upp för kreativitet och arbetar med ett medvetande förhållningssätt. I fritidshemmets verksamhet ingår även att planera, genomföra och utvärdera aktiviteter som är väl genomtänkta och med tydligt fokus på elevernas utveckling. Syftet är att stimulera och stödja elevernas utveckling, vilket kan ske genom planerade aktiviteter och i situationsstyrda situationer där läraren aktivt arbetar med att stödja specifika kunskaper och förmågor.

Undervisningen ska byggas på en kombination av omsorg och undervisning. Det medvetna förhållningssättet ska genomsyra i lärarens handlingar i arbetet för att skapa trygghet och trivsel i skolmiljön. Läraren ska även arbeta centralt med att främja elevernas sociala förmågor och verka för relationsskapande (Skolforskningsinstitutet, 2021; Skolverket, 2022).

Sexualitet, samtycke och relationer berör skolans värdegrundsuppdrag där det fastställs att eleverna ska ges kunskap om områden som berör identitet, jämställdhet, sexualitet, normer, relationer och hälsa. Ämnet ska även arbeta med värdegrund, jämställdhet och de grundläggande värderingar som skollagen (2010:800) fastställt. Genom att kombinera undervisningen inom området sexualitet, samtycke och relationer mellan skolan och fritidshemmet ges eleverna möjlighet till en utökad helhetsbild och kunskap. Att sammankoppla ämnesinnehållet med elevernas erfarenheter, frågor och intressen ökar medvetenheten om vad området innehåller och innebär. Kunskapen inom ämnesområdet stärks. Fritidshemmet möjliggör att samarbeta med skolan inom specifika områden som sexualitet, samtycke och relationer. Eleverna kan genom samarbetet se ett samband mellan den kunskap eleven lär sig, de erfarenheter de själva har och de situationer de kan påträffa under skoldagen. Exempel på situationer som eleven kan påträffa under skoldagen eller på fritidshemmet kan innefatta homofobi eller diskriminering som rör sexualitet eller könsidentitet (Skolforskningsinstitutet; Skolverket, 2022).

Arbetet inom kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer ska innefatta innehåll som utvecklar elevernas värderingar och respekt för mänskliga rättigheter. Eleverna ska även delges kunskap om individuell frihet, integritet och människor lika värden. Fortsättningsvis ska undervisningen behandla områden som jämställdhet och solidaritet. I det gemensamma värdegrundsuppdraget som skolan och fritidshemmet

delar ingår värdegrundsfrågor och frågor som berör människor lika värden. Fritidshemmet har ett fostrandeuppdrag och behöver informera elever om mänskliga rättigheter, könsnormer samt de samhällsnormer som konstruerats. Utöver detta ska fritidshemmet bidra till att fostra rättskänsliga, toleranta och ansvarfulla individer (Skolverket, 2022). Eleverna behöver även få kunskap kring barns rättigheter i världen och samhället (UNICEF Sverige, 2018).

Undervisningsuppdraget på fritidshemmet innefattar att motverka könsstereotypiska mönster och normer som kan begränsa utveckling, val och lärande hos eleverna. Att aktivt arbeta med jämställdhet i skolan och fritidshemmet innebär att normer, stereotyper om kön och könstillhörighet behöver utmanas. En metod som lärare kan använda sig av för att skapa ett intresse hos eleverna för det aktuella området är att ställa frågor och tillgå undervisningsmaterial som är anpassat för ämnet. Läraren behöver analysera huruvida materialet representerar en mångfald av individer, om det finns en normmedvetenhet och huruvida undervisningen genomförs på ett sätt som medvetandegör normer samt utmanar stereotypiska normer. Föreläsningsvis behöver den undervisning som läraren är delaktig i utföras utifrån ett normkritiskt förhållningssätt. För att läraren ska ha möjlighet att genomföra undervisningen utifrån ett normkritiskt förhållningssätt behöver läraren ha kunskap om de könsnormer som existerar på den skolan hen arbetar på samt vara medveten om hur eller om det sker trakasserier eller kränkningar kopplat till könsöverskridande beteenden (Skolverket, 2023b). Utveckling inom normer, könsstereotyper och könsidentitet kan utmanas och bearbetas genom att fånga frågan i flykten (Skolforskningsinstitutet, 2021; Skolverket, 2023a).

Kunskaperna som sexualitet, samtycke och relationer bidrar till ska vara applicerbart i det dagliga livet. Exempelvis kan det innefatta att få kunskap kring att kunna ta hand om den egna kroppsliga integriteten gentemot andra elever och vuxna individer (Skolverket, 2023b).

Jämställdhetsarbetet är kopplat till trygghet och att inte inkludera ett sådant arbete kan bidra till en ökning av könsrelaterade kränkningar, samt att könsnormer kan bli mer framträdande i verksamheten. Det lika behandlingsarbete som förekommer i fritidshemmets verksamhet ska inte betraktas som ett medvetet och aktivt jämställdhetsarbete (Skolinspektionen, 2020).

2.4 Fritidshemmet och värdegrundsuppdraget

Ett jämställdhetsarbete i fritidshemmet innefattar en kontinuerlig analys gällande skillnader i könsmönster samt om förutsättningar skiljer sig åt när det kommer till flickor och pojkars möjligheter och förutsättningar. Extra fokus på samband mellan jämställdhetsarbetet och trygghet. Skolinspektionen (2020) nämner att förutsättningar och möjligheter inte ska kopplas samman med könstillhörighet. Det ska inte förekomma någon skillnad inom dessa som beror på elevers könsidentitet. En metod som är användbar handlar om att ha ett normkritiskt perspektiv på undervisningen genom att kritiskt granska och synliggöra de normer som är grundläggande i diskrimineringar och kränkande behandling (Skolinspektionen, 2020).

Barns perspektiv på en jämställd skola (SOU 2010:66) lyfter fram lärarens roll i jämställdhetsarbetet. Framför allt visas bilden upp gällande att läraren kan vara en del i att förstärka könsstereotypiska beteenden samt heteronormativitet. Många gånger blir läraren en förmedlare av beteendemönster som kan sägas vara typiska för flickor och

pojkar vilket kan påverka positivt och negativt beroende på vilken situation det rör sig om. Det är vanligt förekommande att det finns föreställningar hos lärare om att flickor är lugna och pojkar är motsatsen till lugn. Detta påverkar hur läraren bemöter eleverna och förstärker könsstereotypiska mönster. I en rapport från Skolverket vid namn *“Attityder till skolan 2006”* uppgav 6 av 10 lärare att de ansåg att verkade för jämställdhet i ganska stor samt mycket stor grad i skolans verksamhet (Skolverket, 2006). Några år senare kom en ny rapport vid namn *“Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier”* som beskrev att de uppfattningar skolan/fritidshemmet har om genusskillnader påverkar barn negativt genom upplevelsen av att bli orättvist behandlade. Skillnaden mellan dessa två rapporter var att den ena var utförd i enkätform medan den andra var intervjuer, metoden skulle kunna förklara skillnaden i resultatet (Skolverket, 2009).

Indikationer i en översikt gällande lärarnas jämställdhetsarbete och hur de bemöter flickor och pojkar tyder på att det finns tillfällen då genusskillnader upprätthålls. Dessa genusskillnader indikerar att det kan vara en bidragande faktor till att elever upplever skolan och fritidshemmet som icke jämställt och innehar ett orättvist bemötande. Utöver elevernas och lärarens upplevelse av jämställdhet i skolan finns även studier som riktar in sig på de formella aspekterna av jämställdhetsarbete, som ett exempel nämns undervisningsmaterial, vilka ämnen olika kön presterar bäst i samt vilka politiska mål som kan få konsekvenser i undervisningen. I rapporten *“Visst görs vi olika! Jämställda barn- hur skulle det se ut?”* beskrivs det på vilket sätt skolan skapar förutsättningar för pojkar och för flickor. I rapporten framgick det att pojkar och flickor bemöts olika vid olika typer av aktiviteter i skolan samt att bemötande skiljer sig utifrån de förväntningar respektive kön har. Flickor förväntas vara välanpassade och duktiga elever medan pojkar förväntas vara det motsatta. Rapporten lyfte även fram att elever uppmuntras till olika aktiviteter utifrån könsstereotypiska ramar. Problematiken med ett stereotypiskt bemötande av lärare och vuxna gentemot elever är att det försvårar det jämställdhetsarbete som skolan och fritidshemmet ska verka för. Det behövs ökad kunskap om hur lärare bör bemöta elever för att främja värdegrundsarbetet (SOU 2010:66).

Då fritidshemmet inte bedriver en målmedveten undervisning som den som genomförs i skolan miljö kan undervisning ske genom att fånga på tillfällen som observeras mellan elever under lek, samtal och konflikter. Det skapas utrymme att fånga frågan i flykten och skapar en väg in till ett undervisningsmoment om värdegrund, jämställdhetsfrågor samt sexualitet, samtycke och relationer som kunskapsområde i fritidshemskontext. Det framgår i bakgrunden att det saknas material som är utformat för fritidshemmet för att möjliggöra ett arbete med sexualitet, samtycke och relationer i fritidshemskontext. Däremot beskrivs möjlighet att arbeta integrerat med skolan kopplat till kunskapsområdet och värdegrundsfrågor. Den brist i kommunikation som sker mellan realitet och styrdokument är luckan mellan kunskapsinnehåll och material. Fritidshemmet ska verka för värdegrundsarbeten, könsidentitet och normer men saknar material och styrning för att genomföra detta.

3 Tidigare forskning

Tidigare forskning (se bilaga 9.4 för mer information om databas samt sökord) kommer att behandla, bearbeta och beskriva olika delar som kan kopplas samman med ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer. I ämnesområdet berörs inkludering, problematik, kritik, identitet, genus och könsöverskridande beteenden. I den senare delen av avsnittet behandlar tidigare forskning även diskriminering och kränkande behandling i skola och fritidshemskontext. Vidare kommer även frågor som berör hur undervisning i fritidshemmets kontext att tas upp.

3.1 Fritidshemmets grundstenar i kombination med kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer

Fritidshemmets lärandemiljö existerar inom två värdesystem som är sammanflätande med varandra. Det första värdesystemet utgår utifrån den nordiska Educare-modellen som centrerar lek, vila, social utveckling och välmående som betydande beståndsdelar i fritidshemmets undervisning. Det andra värdesystemet betonar undervisning, lärande och kunskap som centrala delar i fritidshemmets undervisning. Denna modell benämns inte vid något specifikt namn men grundas i den utbildningspedagogiska traditionen. De två modellerna i kombination med varandra skapar förutsättningar för en bred kunskapsutveckling hos eleverna på fritidshemmet (Ackesjö & Haglund, 2022).

I undervisning om sexualitet, samtycke och relationer framträder begrepp som delaktighet och inflytande som centrala i fritidshemskontext. Centrala delar i undervisningen berör eleverna, elevernas intressen och erfarenheter. Dessa kan sedan användas för att utveckla en undervisningsplan som utvecklar elevernas kunskaper och bidrar till identitetsutveckling. Detta kan möjliggöras genom att skapa rum åt eleverna att vara delaktiga och att delge möjlighet för eleverna att påverka miljö, undervisning och aktiviteter. En sådan undervisning ställer krav på lärare att vara lyhörd och att ta in det som eleverna samtalar om i form av informella samtal. De informella samtalen kan leda till att ny kunskap kan framträdas (Perselli, 2022). Fritidshemmet kan skapa förutsättningar för elever att lyfta frågor, åsikter och skapa delaktighet i form fritidsråd, vilket fungerar som en motsvarighet till elevråd i skolform, eller i samarbetsövningar. Centralt är om normer och värden får ta plats (Dahl, 2022).

Vid undervisning om svåra ämnen på fritidshemmet ger styrdokumentet inte mycket vägledning eller hjälp kring detta med grund av specifikt materialbrist mot fritidshemmet. Hermansson och Nordenstam (2020) belyser att det trots det tunna materialet finns specifika metoder att tillgå på fritidshemmet. Att använda normbrytande material är en användbar metod på fritidshemmet. Däremot är det svårt att arbeta med normkritisk barnlitteratur utan att förstärka normer. Trots problematiken med att balansera materialet kan en variation av olika barnlitteratur skapa ett rättvist och brett perspektiv. Barnlitteratur med normbrytande natur i kombination med övrig barnlitteratur normaliserar olikheter. Litteraturen har ett könsneutralt perspektiv och har som mål att dekonstruera samhällsnormer och konstruera nya normer. Vidare menar även Ceder och Gunnarsson (2021) att det finns material som riktas mot Skolan som belyser normkritisk pedagogik. Ett av målen är att synliggöra de begränsningar som normer kopplat till kön, identitet, sexuell läggning, uttryck och funktionsnedsättningar bidrar till. Undervisningen ska bidra till att eleverna agerar normkritiskt samt att undervisningen ska skapa en öppenhet och förståelse hos eleverna för alla människors

olikheter (Ceder & Gunnarsson, 2021).

Eleverna och deras befintliga erfarenheter ska alltid vara en central del av undervisningen i fritidshemmet. Undervisningen om sexualitet, samtycke och relationer i skolan öppnar upp för möjligheter på fritidshemmet att förlänga och samverka kring området. Fritidshemmet kan tillsammans med skolan besvara och bearbeta aktuella och spontana frågor som eleverna kan tänkas ha. Fritidshemmet har en möjlighet att samverka med skolan under den aktuella period som ett arbete med sexualitet, samtycke och relationer utförs i skolans verksamhet. Samverkan inom kunskapsområdet ska bidra till elevernas identitetsutveckling och förståelse. Vissa delar som kunskapsområdet innefattar ingår i fritidshemmets dagliga verksamhet och undervisningsinnehåll, samt att det berör delar som ingår i styrdokumentet och värdegrundsuppdraget. Dessa ska bearbetas dagligen i verksamheten. Undervisningen kan ske genom att bryta ned kunskapsområdet i mindre delar och bädda in undervisningen i exempelvis lekar och mer tilltalande aktiviteter för eleverna på fritidshemmet. Detta möter även de förväntningar som eleverna har på fritidshemmet (Perselli, 2022; Dahl, 2022).

3.2 Normer i skolan

Normer i skolan utgår utifrån hur normer formar skolan och fritidshemmet samt hur dessa verksamheter formar normer. Skolan och fritidshemmet som verksamhet, institution och vardag är uppbyggd på flera olika normer. Dessa normer formar elever och lärare samt deras samhällssyn. Normer är en bidragande faktor inom identitetsutveckling och kan inkludera samt exkludera. Om en elev inte känner igen sig i de existerande normerna i skolan kan det medföra en känsla av exkludering. I skolan och på fritidshemmet förekommer normer i olika sammanhang (Martinsson & Reimer, 2014).

Fritidshemmet är en betydande del i elevernas identitetsutveckling, i och med att fritidshemmet kontinuerligt arbetar med fostrandeuppdrag och värdegrundsuppdrag. Goda normer ska stabiliseras och mindre goda normer ska utmanas menar Martinsson och Reimer (2014). När en talar om normer finns normer som är mer uttalade och anses vara goda, exempelvis nämns skolans värdegrund som ett exempel på goda normer. Andra normer som utgår utifrån genus, klass och nationalitet förstås inte som exempel på goda normer. Alla individer är delaktiga i att konstruera och reproducera normer, av den anledningen är det viktigt att medvetandegöra dessa för att skapa förutsättningar till att utmana dem (Martinsson & Reimer, 2014).

Begreppet norm fångar upp olika teoretiska aspekter av de delar som konstruerar ojämlikhet och makt mellan människor. Vidare framhäver begreppet betydelsen av hur vardaglig kunskap om världen, föreställningar och antaganden kan kopplas samman med maktstrukturer. Normer beskriver det som ur samhällsperspektiv är normalt, vilket riktar fokus mot det som faller utanför det normala. Det som faller utanför normer konstrueras som onormalt, avvikande, felaktigt och normbrytande. Att granska normer är en viktig del för att möjliggöra en förståelse kring hur diskrimineringar och kränkningar utgår utifrån normer och normbrytande mönster. Ett exempel som Martinsson och Reimers (2014) lyfter utgår utifrån ifall det inte funnits en heteronorm som reproducerats som imiterats i uppfostran, böcker och filmer så hade homofobi inte funnits. Det är när heterosexualitet väljs ut som en privilegierad sexualitet som en skräck inför det normbrytande utanför heteronormer blir till och bidrar till fördomar och förtryck. Om denna typ av normbildning inte hade existerat hade en kategorisering av

individer varken varit möjlig eller meningsfull att göra utifrån en individs attraktion till ett specifikt genus eller kön.

En norm existerar aldrig ensam och avskild från andra normer, i stället kan varje enskild norm ses som en mötesplats för en rad olika normer. Det är genom detta möte som normens innebörd kan upprepas och formas gemensamt till att skapa en norm som är övertygande och stark. Normer begränsas inte av tankar, känslor och tal utan kan även innefatta kroppsliga, materiella och tekniska delar. Normerna samverkar med varandra. Martinsson och Reimer (2014) menar att teknik och sociala medier är medaktörer i förstärkningen av normer. Barn och unga exponeras tidigt i livet till sociala medier och olika digitala plattformar där de kan ta del utav olika kulturer, ideal och normer.

På sociala medier berättas om hur intersexbarn opereras vid födseln för att passa in i tvåkönsnormer genom att barnets vårdnadshavare väljer att operera barnet så att barnet faller in i tvåkönsnormen. Med anledning av barnets unga ålder sker detta utan barnets medgivande. Operation sker då med anledning av osäkra könstecken ses som felaktigt och kroppen ska anpassas till tvåkönsmodellen. I samband med att ha en sådan syn på kön utifrån tvåkönsmodellen bör det uppmärksammas att det är möjligt att en individ inte känner igen sig i sitt biologiska kön. Detta är något som transpersoners berättelser vittnar om. Det finns en önskan om att förstå sig själv och sitt kön samt att bli förstådd av andra individer utanför den tvåkönsmodell som existerar. Detta kan i skolans och fritidshemmets miljö även handla om att bli tilltalad eller kallas för *hon* medan individen själv identifierar sig som *han* (Martinsson & Reimers, 2014).

En central del i undervisningen handlar om direkt normkritik och indirekt normkritik. Den direkta normkritiken handlar om att kritiskt utforska de normer som finns i samhället och detta direkta arbete kan handla om att utmana de diskriminerande normerna som förekommer. Den indirekta normkritiken beskrivs i stället som att den handlar om att läraren behöver vara lyhörd för att möjligheter och situationer kan uppstå som går att använda i undervisningssyfte. Ett exempel på en sådan situation kan vara de känslouttryck som kan uppstå på skolgården (Ceder & Gunnarsson, 2021).

När det kommer till normer som kan kopplas samman med sexualitet och kön finns en spänning mellan likheter och skillnader. Stor vikt läggs vid att separera ut två kön på ett sådant sätt att de beskrivs som olika varandra. Samtidigt som detta existerar finns även en likhetsnorm som menar att flickor trivs bäst med flickor och att pojkar trivs bäst med pojkar. Det finns alltså en homosocial likhetsprincip där de som har samma kön förväntas dras till varandra. Trots detta anses det att intimitet och kärleksrelationer ska ske i en olikhet där ska allt ske mellan mannen och kvinnan (Martinsson & Reimers, 2014). Ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer kopplas samman med att sexualitet handlar om det vardagliga, det sociala samt institutionella livet. Dessa kan kopplas samman med lust, identitet, relationer, kläder, glåpord och blickar. Sexualitet är fler aspekter än endast den sexuella lusten menar Bengtsson (2014). Fokuset inom ämnesområdet förändras under den individuella utvecklingsprocessen. I skol och fritidshemskontext kategoriseras könsnormer och könsstereotyper in i flickigt och pojktigt. Normer som dessa behöver synliggöras och utmanas. En pojke som associera med femininitet blir kallad för böj. En pojke och en flicka som leker tillsammans anklagas för att vara attraherade av varandra. Om en pojke och en pojke lekte tillsammans skulle inte dessa anklagas för att vara attraherad av varandra (Martinsson & Reimers, 2014). Heteronormativitet styr och är en central utgångspunkt för hur samhället konstruerat hur en ska vara i samhället. Även i de yngre åldrarna påverkar den heteronormativa synen beteenden, tankar och agerande. Vissa delar av sexualitet är

närvarande i skolan och fritidshemmets undervisning i det ämnesområde som kallas sexualitet, samtycke och relationer. Undervisningen inom detta område fokuserar mindre på samlagsdelen och mer på områden som beskriver identitetskapade, jämställdhet, diskriminering och kränkande behandling, inkludering och sexuell läggning och dessa områden kan hjälpa till att utmana de normer som reproduceras som kan påverka eleverna negativt (Bengtsson, 2014).

3.3 Undervisning om hbtqi, jämställdhetsfrågor och kunskapsämnet sexualitet, samtycke och relationer i fritidshemmet

Att undervisning som berör ämnen som mänskliga rättigheter och individuella olikheter genomförs med bästa resultat genom fysiskt deltagande än läsinläring är något som Papamichael, et al. (2016) belyser i sin forskning som en självklarhet. Det fysiska deltagandet kan ske genom social interaktion genom metoder som värdegrundsövningar eller gruppdiskussioner. Undervisning som berör kontroversiella frågor har blivit en akut utbildningsfråga och behöver ingå i elevernas undervisning, redan vid ung ålder. Många ungdomar i Europa ges ingen möjlighet till att bearbeta frågor som berör sexualitet och könsidentitet i undervisningssyfte. Kontroversiella diskussioner och samtal kring ämnen av dessa slag existerar i låg utsträckning och behöver ingå i undervisningen. Främst behöver de ingå i undervisningen för att minska risken för förvirrade barn och ungdomar som inte kan uttrycka åsikter och tankar kring frågor som dessa. Utan undervisning blir det en avsaknad av strategier för hur eleverna ska tolka och förhålla sig till kontroversiella frågor, genom undervisning lämnas ingen lucka tom (Papamichael, et al., 2016).

Papamichael, et al. (2016) menar att det finns två huvudskäl till undervisning i kontroversiella ämnen, ett sakligt och ett generellt skäl. Det sakliga skälet beskrivs handla om att frågorna är viktiga då de kan handla om exempelvis sociala problem eller att de är relevanta för elevernas liv. Det generella skälet berör att innehållet i frågan är mindre viktigt än vad som kan framkomma i diskussioner som kan bli till nytt lärande, ny attityd och nytt beteende. Att lärare behöver ha kunskap om hur ett arbete med stereotypiska förväntningar, heteronormativa strukturer, identitetsskapande processer och de konceptualiseringar som finns kan genomföras i undervisningssammanhang är något som Bryan (2017) belyser i sin forskning. Behovet av kunskap inom området grundar sig i att elever behöver ges kunskap och byggstenar till att förstå vad hbtqi-frågor innebär samt för att förstå samt acceptera individer som identifierar sig inom hbtqi (Papamichael, et al., 2016; Bryan, 2017). Dessutom behöver läraren ha kunskap om på vilket sätt som heteronormativa strukturer reproduceras för att dessa ska kunna påverkas ur en positiv aspekt. Bryan (2017) skildrar i studien "Queer ungdom och hälsa: vad behöver lärare veta?" att lärare behöver kunna engagera sig i hbtqi frågor utan att förstärka den negativa bilden som samhället bidragit till där hbtqi- personer pekats ut som avvikande. Ett sätt att arbeta med detta beskrivs vara genom att använda sig av queerpedagogik vilket handlar om att undersöka de normer som finns gällande kön och sexualitet och vad detta kan betyda för hbtqi-ungdomars lärande. Dessa kunskaper hos både lärare och elever kan leda till ett bekräftande och en acceptans av en sexuell mångfald där ingen lämnas utanför eller blir exkluderad och utsatt. En viktig del i att kunna undervisa i frågor som berör hbtqi-frågor är att läraren behöver inneha kunskaper om psykisk ohälsa hos hbtqi-ungdomar och hur detta kan förebyggas i skolans miljö. Dels handlar detta arbete om att förmedla kunskaper inom de områden som tidigare omnämnts som värdegrunden, barnkonventionen, jämställdhet och andra styrdokument

som kan kopplas till skolmiljön (Bryan, 2017).

Det existerar olika diskurser där hbtqi-ungdomar framhävs som offer, dessa menar Bryan (2017) är ensidiga och bör betraktas som det. Vidare ska lärare som undervisar inom sexualitet, samtycke, relationer och hbtqi-frågor vara lyhörd inom ämnesområdet, undersöka, läsa forskningsrapporter och ta del av adekvat material för en mångsidig undervisningen. För att inte peka ut eller framhäva olika identiteter ur negativa aspekter behöver läraren undervisa utifrån ett icke dömande och antagande perspektiv. Att familjekonstellationer varier och består av olikheter är förekommande. Gustavsson och Schmitt (2011) lyfter i sin forskning att elever och vårdnadshavare önskar en bredare undervisning av familjekonstellationer där regnbågsfamiljer bör ingå. Vidare ska detta genomföras på ett neutralt vis för att inte peka ut enskilda individer. Även nedlåtande ord som används i diskriminerande eller kränkande syfte behöver behandlas. Att skapa en medvetenhet om innebörden av de ord som skildrar könsidentiteter menar Gustavsson och Schmitt (2011) behöver inkluderas i undervisningen för att öka den verkliga betydelsen av begreppen.

Bryan (2017) menar att undervisning där sexualitet, samtycke, relationer och hbtqi är centrala delar bör läraren hela tiden ha i åtanke att området kring hbtqi-frågor är ett brett spektrum där identitet, sexualitet och kön skiljer sig kraftigt åt mellan olika individer. En hbtqi-undervisning ska därmed inte ses som något som kan buntas samman, i stället bör varje del inom hbtqi området ges tid och möjlighet till egen undervisning för att ge elever en så bred och riktigt bild som möjligt.

Undervisning i skola och fritidshem som berör jämställdhet, värdegrund, hbtqi samt berör kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer bör utgå utifrån områden som maktstruktur, friheten att få välja partner och ryktesspridning för att nämna några. Vidare nämns att ytterligare metoder för att arbeta med frågor som berör förtryck av olika slag kan vara att undervisa och medvetandegöra om homo, bi- och transfobi samt sexuellt språkbruk. Dessa områden är en vanligt förekommande i fritidshemmet i form av exempelvis öknamn baserade på minoritetsgrupper, könsidentiteter och normbrytande beteenden. Att använda öknamn i undervisningssyfte genom gruppdiskussioner kan leda till att språkbruket utmanas och medvetandegörs (Planting-Bergloo, 2021). Samtidigt som den typen av undervisning bör fortgå kan undervisningen även beröra hur tilltal och skämt som blir på hbtqi-personers bekostnad kan leda till ett avståndstagande från dessa individer. Genom att låta undervisningen utgå från ursprunget hos specifika begrepp och vilken betydelse dessa har samt den skambeläggning de ger kan samtal om dessa delar verka som en del i ett förebyggande arbete om kränkningar och diskriminerande behandling (Planting-Bergloo, 2021).

Genom detta arbete skapas möjligheter för eleverna att kunna vara sig själva och känna sig inkluderade i skolans miljö och samhället. Av yttersta vikt enligt Skolverket är att sexualundervisningen utgår från öppenhet för att alla elever oavsett kön, identitet och sexualitet känner sig inkluderade. Skolverket menar att det är möjligt att uppnå denna öppenhet om undervisningen utgår från ett normkritiskt perspektiv. Dock är det problematiskt att undervisa om normer utan att bekräfta eller förstärka dem. Att bemöta normer på fritidshemmet samt att arbeta utifrån ett normkritiskt perspektiv behöver material som är anpassat för verksamheten finnas tillgänglig för att skapa goda förutsättningar (Ceder & Gunnarsson, 2021).

Hermansson och Nordenstam (2020) ger exempel på material som är applicerbart på fritidshemmet vid undervisning om normkritik. Normkritisk barnlitteratur är ett effektivt material att applicera då det kan skapa ett intresse hos eleverna genom högläsning eller att eleverna själva utforskar barnlitteraturen. Att applicera normkritisk litteratur kan bidra till att utveckla ett normkritiskt förhållningssätt hos eleverna där kategorier som flickigt och pojktigt suddas ut. Att arbeta med material av detta slag inom ämnen som hbtqi, jämlikhet och värdegrundsarbete kan bidra till en bredare kunskapssyn hos eleverna där normer och stereotyper inte innehar den maktposition som idag existerar och styr (Hermansson & Nordenstam, 2020).

3.4 Inkludering och inkluderande arbetsmetoder i fritidshemmet

Inkluderande arbetsmetoder för personal i fritidshem är svårt att genomföra av anledning med fritidslärares situation i verksamheten menar Elvstrand et al. (2022). Begreppet inkludering betyder i fritidshemssammanhang att eleven exempelvis kan delta oproblematiskt och ovillkorligt i aktiviteter utan undantag i form av specialanpassningar till den elev det berör. Eleven i fråga ska inte utges som ett undantag. Situationer, aktiviteter eller tillfällen ska utformas ur en inkluderande synvinkel där alla elever kan delta utan anpassningar eller undantag. För att skapa förutsättningar för inkluderande arbetsmetoder behöver fritidslärare delges möjlighet till planeringstid samt resurser till att genomföra planering och aktivitet. Idén om inkluderande arbetsmetoder existerar i fritidshemmets miljö och hos lärare, däremot finns en brist i samverkan mellan skola och fritidshem. I en enkätstudie som Elvstrand, Lago och Lundqvist (2022) genomfört om inkludering framgick det att det inte alltid var möjligt att skapa inkluderande miljöer och utforma inkluderande aktiviteter. Mer kunskap kring detta är önskvärt. Vidare menar Planting- Bergloo (2021) att undervisning om härskartekniker är relevant i ett inkluderingsarbete på fritidshemmet. Syftet med undervisningen är att guida eleverna till att upptäcka, reflektera och motarbeta medvetna samt omedvetna osynliggöranden, förlöjliganden, skambeläggande och positioneringar av andra individer. Denna metod av undervisning kan användas för att analysera hur andra individers tankar, reflektioner och åsikter förbises på olika vis dagligen. Detta sker genom att några elever väljer att förminska andra elever genom att skratta åt, ignorera, undanhålla information, härma och glömma att ge en annan elev möjligheten att tala. Att arbeta med inkludering handlar om att motverka särskiljandet och utpekandet av andra individer och grupper. Det kan exempelvis beröra områden som hbtqi-personer och hbtqi- frågor (Planting- Bergloo, 2021).

Fritidshemmet verkar för relationsbyggande och socialt samspel mellan elever vilket kräver att verksamheten och de som vistas i den kan skapa förutsättningar för det. Elever på fritidshemmet ska känna en trygghet och en tillhörighet, där är det viktigt att synliggöra de osynliga eleverna och arbeta med inkluderande arbetsmetoder. Grupperingar på skolan och i fritidshemmet kan konstrueras utifrån kön, social status, popularitet och fler faktorer. Vissa grupperingar är svåra att träda in i om eleven i frågan avviker från gruppnormen eller inte tillhör samma kön, status eller av andra anledningar inte välkomnas in i dessa sammanhang. Inkluderande och exkluderande processer sker i barnens egen lek och i sociala sammanhang (Dahl, 2014).

3.5 Problematik och kritik kring undervisning om sexualitet, samtycke och relationer

Undervisning om sexualitet och hbtqi möts av kritik från flera håll (Sotevik, 2019; Bryan, 2017). Här lyfts sexualitet som en irrelevant fråga då barn beskrivs som asexuella utifrån ett vuxenperspektiv. Detta kan bero på att ämnen som sexualitet, samtycke och relationer granskas utifrån ett vuxenperspektiv och bemöts av kritik då ämnet beskrivs utifrån ett vuxenperspektiv och inte ett barnperspektiv. Vidare beskrivs det att undervisning inom hbtqi- frågor skulle kunna leda till att barn och unga börjar identifiera sig själva som hbtqi-personer enbart på grund av den undervisning som sker i skolmiljön. Det finns en rädsla av vuxna kring påtvingandet av hbtqi i skolan och på fritidshemmet. Rädslan grundas i påtvingandet av normbrytande identiteter och utmanandet av heteronormen. Arbetet med dessa områden beskrivs dock som viktiga trots att de får kritik och anses vara utmanande. Undervisning inom dessa områden leder till möjligheter att kunna dekonstruera de normer som finns i samhället i relation till kön, sexualitet och identitet. Vidare kan arbetet utmana de stereotypiska beskrivningar och syn som finns hos enskilda individer och i grupper genom att lärandet sker utifrån ett socialkonstruktionistiskt perspektiv (Bryan, 2017; Sotevik, 2019). En av dessa stereotypiska uppfattningar berör att ungdomar skulle kunna indoktrineras till att identifiera sig som en hbtqi-person genom undervisning. Med argument som dessa menar Sotevik (2019) att det påstås att heterosexualitet är den enda sexualiteten som sker naturligt hos en individ utan att det behövs någon yttre påverkan, medan homosexualitet är något som skapas av yttre påverkan, exempelvis genom undervisning i ämnet.

Ytterligare kritik mot undervisning inom dessa område beskrivs att de berör diskursen "låt barn vara barn". I diskursen beskrivs det att hbtqi undervisning leder barn in i tron att en hbtqi identifiering är normal och att barn behöver skyddas från detta. Denna typ av argument gör undervisningen inom ämnet viktig för att slå hål på myter och felaktiga antaganden som florerar runt både ämnesområdet sexualitet samt om hbtqi-frågor. Av största vikt är att undervisningen trycker på att hbtqi- ungdomar har samma lagliga rättigheter som heteronormativa individer har och därmed ska dem även synliggöras i undervisningen (Sotevik, 2019).

I den studie som Gustavsson och Schmitt (2011) genomförde förklarade de deltagande eleverna att det kan vara svårt att bryta det heteronormativa könsmönstret i skolan och att våga identifiera sig utöver heteronormen. Däremot beskriver eleverna att de inte upplever någon kritik eller diskriminering gentemot regnbågsfamiljer eller andra familjekonstellationer utöver den heteronormativa familjebilden. Klasskamraterna accepterar familjebilden av exempelvis två pappor. En elev menade däremot att det yrke som papporna i fråga arbetar inom var populärt och av den anledningen accepterades familjekonstellationen och eleven i fråga blev accepterad och inkluderad. Det råder delade meningar i den studie som Gustavsson och Schmitt (2011) genomfört där det beskrivs om positiva skolförhållanden till normkritiska familjeuppbyggnader och hbtqi-benämningar, samtidigt beskrivs en mörkare bild av skolan och normbrytande samt könsöverskridande beteenden. En av eleverna i studien framställde att denne har kamrater som inte vågat beteckna sig som gay eller bisexuell med rädsla av att bli

exkluderad och diskriminerad. Ingen elev vill bryta mot normerna med risk för att bli just det, exkluderad, utpekad och utanför.

3.6 Identitet, genus och könsöverskridande beteende

Identitetsutvecklingen präglas av sociala sammanhang där umgänge, familj och kamrater påverkar utvecklingsprocessen. De normer som förekommer i den aktuella sociala omgivningen påverkar identitetsutvecklingen och bidrar till beteendemönster. Om det finns en variation mellan heteronormer och könsöverskridande normer inom umgängeskretsen bidrar detta till ett jämställdstänk och ett normkritiskt perspektiv. Vidare bidrar detta till en bredare utvecklingsmöjlighet hos individen där en mångfald bidrar till möjligheter (Ceder & Gunnarsson, 2021). Gemenskap, socialt samspel och idoler har en central roll i identitetsutvecklingen. Barn utvecklar sin identitet i samband med andra individer. Visuella kännetecken som intressen, produkter och åsikter porträtteras i identitetsutvecklingen där idoler innehar en stor påverkan (Borgström, 2002; MacNaughton, 1996). Utöver det sociala samspelet, idoler och intressen påverkar barnkulturprodukter barn och ungas identitetsutveckling. Reklamer som innehåller barnkulturprodukter konstruerar flickprodukter och pojkprodukter. De normer som förekommer förknippar specifika intressen, filmer, serier, produkter, spel, färger och kläder utifrån tvåkönsnormen. Flickprodukter och pojkprodukter (Konsumentverket, 2022). Produkter har en betydande del i identitetsskapandet, dock tenderar den att begränsa barnets utveckling menar Svaleryd (2003). Att produkter marknadsförs i kategorier för flicka och pojkar skapar en begränsning hos barnen om heteronormativitet och tvåkönsnormer. Vidare förknippas genus med produkter och intressen i stället för att förknippas med individualitet. Att samhällsnormerna styr utifrån heteronormativa föreställningar och porträtterar produkter i anknytning till kön begränsar barn och unga till att utvecklas inom heteronormativa ramar. Hur en individ ska identifiera sig styrs utifrån samhällets normer och värderingar. Det lämnas därmed inget utrymme för individualitet och inte heller en möjlighet till att utforska könsöverskridande beteenden eller alternativa identitetsuttryck.

Genus är något som tillkommer till en individ efter födseln vilket inte är synonymt med biologiskt kön. Genusidentitet är ett begrepp inom genuskategorin som betyder att en individ kan identifiera sig utifrån eget bevåg, vilket biologiskt kön inte lämnar utrymme till. Begrepp som framstår som tydliga inom genuskategorin är maskulina och feminina, begreppet fokuserar främst mot en psykologisk aspekt och behandlar hur en individ uppfattar sig själv (Eriksson & Gottzén, 2020).

Utifrån ett diskursperspektiv begränsas och bestäms ett kön vid användning av begreppen hon och han. Begreppet hen eller en är begrepp som berör identiteter utan att fastställa något specifikt kön utifrån juridiskt eller biologiskt kön. Att introducera begreppet hen i ung ålder, förskoleklass, ökar möjligheten till att utveckla ett normkritiskt perspektiv hos unga samt att bestämda kön inte blir en central del i identitetsidentifiering (Milles, 2019). Aktiviteter, intressen och produkter kategoriseras utifrån flickor och pojkprodukter. Sporter som fotboll beskrivs som en pojkaktivitet medan flickor förknippas med andra sporter. "Kasta inte som en kärring" är ett begrepp som framställer att flickor står lägre i rang än pojkar. Detta är ett vanligt förekommande fenomen inom den maskulina kulturen. Sporter, intressen och produkter som förknippas med flickor är oönskat att förknippas med ur en maskulin synpunkt. Stereotypiska normer framkommer ur en hierarkisk synvinkel där män är högst i rang och kvinnor

lägre. Att som pojke förknippas med flickiga aktiviteter, intressen eller produkter kan leda till utanförskap och exkludering (Alsarve et al., 2017).

Att förknippas med eller att delta i könsöverskridande aktiviteter eller intressen kan vara skrämmande, främst hos pojkar menar Osbeck et al. (2003). Utifrån flickors perspektiv är könsöverskridande beteende inte problematiskt, tvärtom mot pojkar så uppmuntras det beteendet hos flickor. Det är häftigt att delta i pojkaktiviteter, använda pojkkläder och andra produkter som förknippas med pojkar. Rädslan som pojke att delta i flickaktiviteter grundar sig i att förknippas med transa, gay eller böger. I en studie som Osbeck et al. (2003) genomfört gällande kränkningar i skolan framgick det att pojkar är rädda att förknippas med könsöverskridande beteenden av anledning till att förknippas med homosexualitet och andra könsöverskridande könsidentiteter. Pojkarna berättar i studien att det inte rör sig om en rädsla kring homosexuella, de vill inte riskera att bli identifierade som homosexuella då de anser att homosexualitet är fel.

När pojkarna diskuterar homosexualitet beskrivs detta utifrån ord som *onormalt*, *äckligt* och *sjukt*. En av pojkarna som deltar i studien menar att hen inte har något problem med att umgås med en kompis om denne kommit ut som homosexuell. Andra deltagare i gruppen motsätter sig detta och beskriver i stället att de skulle exkludera eleven i fråga. De vill inte förknippas med homosexuella för rädsla att själva betraktas som *bögar*. En av pojkarna beskriver att han hade tagit till våld mot de homosexuella men framställer att hen har en tolerans gentemot andra etniciteter och identiteter. De elever som kommit ut som homosexuella har blivit utfrys av pojkarna och umgås endast med flickorna. Det kan även förekomma kränkande ord gentemot den elev som identifierat sig som homosexuell. Det finns en rädsla med att träda fram som pojke i en utsatt situation och berätta för en vuxen menar eleverna. Eleven i fråga framstår då som svag och vill inte bli stämplad som det (Osbeck et al., 2003).

Pojkar är utifrån studier i en mer utsatt position vid könsöverskridande beteenden och placeras i en förtryckande position där rädsla, normer och värderingar styr. Att förknippas med hbtqi-begrepp är en rädsla och beskrivs som något negativt och oönskat utifrån pojkarnas utsagor. För att motverka det heteronormativa synsättet menar Persson och Chebil (2019) att benämningar som *hen* eller *en* användas i beskrivningar för att motverka fokus på könsbestämmelser och fastställa identitet utifrån ett visuellt seende. Genom att ersätta begrepp som flickor och pojkar i sociala sammanhang med benämningar som kompisar eller gäng normaliseras könsidentiteter och uttryck. Att uppmuntra deltagandet i könsöverskridande aktiviteter kan unga få möjlighet till att upptäcka identitet och att motverka normer. Könsöverskridande aktiviteter är aktiviteter som motsätter sig det heteronormativa synsättet på aktiviteter som samhället konstruerat.

3.7 Diskriminering och kränkande behandling av hbtqi-personer i skolmiljön

Den svenska skolan och fritidshemmet är verksamheter som ska vara fria från diskriminering och kränkande behandling utifrån styrdokumentet. Trots detta är diskriminering och kränkande behandling vanligt förekommande i verksamheterna. I fritidshemmets miljö kan det förekomma negativa kommentarer, blickar, skällsord, sexuella trakasserier och fysiskt våld i den sociala samvaron mellan elever. Den svenska skolan och fritidshemmet ska enligt lag systematiskt och kontinuerligt utföra ett

likabehandlingsarbete vars syfte ska vara att motverka alla typer av diskrimineringar och kränkande behandlingar. Som en grund i detta arbete kan undervisningen inom kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer användas (Gunnarsson, 2021). Risken att drabbas av diskriminering och kränkningar är särskilt höga hos de ungdomar som tillhör en sexuell minoritet. Trots att det på senare år har blivit en ökad inkludering av hbtqi-personer är samhället trots detta till stor del byggd på en heteronormativitet samt cisnormativitet. För hbtqi-personer finns både risker och problem gällande att leva i ett samhälle som är byggd på och präglad av dessa normer. En stor del i problematiken rör unga med en icke heterosexuell identitet och risken som finns i att inte känna igen sig själv och sin identitet i det offentliga rummet. Om eleverna i skolan inte får uppleva sin identitet och sexualitet i undervisningen skapas problem som exempelvis kan göra det svårt för hbtqi-personer att föreställa sig hur livet kan bli och hur det är möjligt att leva i sin sexualitet/identitet, detta menar Ceder och Gunnarsson (2021) samt Brännström (2018) kan bidra till psykisk ohälsa. Utsattheten hos minoritetsgrupper är ett problem som bidrar till minoritetsstress. Stressen kretsar kring att cis-individer sätter etiketter, tillskriver negativa stereotypiska drag, separerar i form av *vi* och *dem* kategorier när det handlar om hbtqi-personer (Brännström, 2018).

För att lyfta fram olika aspekter av olika relationer och olikheter är kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer av stor vikt. Mikroaggressioner är aggressioner som riktas i form av nedvärderande handlingar mot individer som tillhör minoritetsgrupper. Nedvärderingar kan ske i form av skämt eller djupt kränkande komplimanger (Gunnarsson & Ceder, 2021). Våld, ryktesspridningar och påtryckningar förekommer i alla kulturer där exempelvis hbtqi-personer dagligen utsätts för detta (Planting-Bergloo, 2021). Problematiken som finns gällande diskrimineringar i skolan beror till stor del på att normativa ideal reproduceras i samhället vilket kan leda till utanförskap hos de som identifierar sig som hbtqi-personer (Sotevik, 2019). Undervisningen som verkar mot diskriminering och kränkande behandling bör utgå från områden som maktstrukturer, att få välja partner fritt och ryktesspridning för att nämna några. Vidare nämns att ytterligare sätt att arbeta med frågor som rör förtryck av olika slag kan vara att undervisa om homofobi, transfobi och sexuellt språkbruk. Dessa områden ses som en vanlig problematik i fritidshemmet där framför allt öknamn baserad på minoritetsgrupper används (Planting-Bergloo, 2021).

I området kan som tidigare nämnts ett flertal olika vägar användas för att ge en bild av den problematik som finns och vilka rättigheter hbtqi-personer har. Kunskap om detta kan leda till färre fall av diskriminering och kränkningar mot hbtqi-personer samt att cis-personer ges kunskap om hbtqi på ett sådant sätt att de kan förstå vad utsattheten handlar om och vad det kan leda till. Okunskap beskrivs på de flesta ställen vara det största problemet när det kommer till exempelvis homo-, bi- & trans-fobi (Brännström, 2018).

I studien *"Kränkningar i skolan: Förekomst, former och sammanhang"* som Osbeck et al (2003) utfört där diskrimineringar och kränkande behandling av hbtqi-personer var fokus nämner forskarna att de fick en tydlig bild av att elever i skolmiljön har tydliga villkor att förhålla sig till för att undvika att utsättas för diskrimineringar och kränkande behandling. Av största vikt beskrivs att eleverna behöver ha kunskap om vilka normer

som råder i skolan och hur de ska förhålla sig till de normerna på rätt sätt. Det förväntas att eleverna agerar efter de normer som passar in på det biologiska könet eleven har. Tydligt blev att det råder en heteronorm och jantelag. Sexuell läggning beskrivs som en central del i den sociala hierarkin där homofobi är utbredd. Beskrivningar finns gällande att misstankar om homosexualitet är stigmatiserade. Undersökningen belyser även sexuellt relaterade kränkningar när det kommer till homosexualitet och homofobi. Under intervjuerna framkom det att homofobi hos de intervjuade pojkarna hade en tydlig koppling till heteronormativitet vilken tydligt belyser vad en "riktig" flicka och pojke är och hur de ska agera. Under intervjuerna kunde forskarna uppmärksamma att kritiken gällande att individer av samma kön attraheras av varandra inte var det största problemet, snarare var negativiteten gentemot homosexuella baserade på de uttryck som avviker från "den normala bilden" av ett maskulint beteende. Det beskrivs att skällsord som exempelvis böj var en form av ifrågasättande av hur en individ iscensätter sin maskulinitet (Osbeck et al., 2003).

När samtal fördes med eleverna angående sexualitet, samtycke och relationer som ämnesområde menade 82% av respondenterna att de upplevt att homosexuella relationer enbart kommit till tals ett fåtal eller ingen gång under sexualundervisningen. 20% av respondenterna menade att om den homosexuella relationen funnits med i undervisningen har den inte beskrivits som likvärdig den heterosexuella relationen. En majoritet av respondenterna menade att homosexualitet aldrig uppmärksammats inom kunskapsområdet sexualitet och relationer. Av de 3400 respondenter som totalt deltog i studien beskrev 1/12 att de någon gång blivit utsatt för homosexuella kränkningar i skolan. Oftast genom benämningar som lesb och böj. Kränkningarna förekom i högst andel i grundskolan och att det oftast var pojkar som utsattes för den typen av kränkningar. Vidare beskrev studien att det inte är möjligt att studera de homosexuella kränkningarna på samma sätt som de sexuella kränkningarna, detta då intervjufrågorna inte specifikt berörde homosexuella elever. Med detta i åtanke valde forskarna att fokusera på de ord som kan kopplas till homosexualitet som exempelvis lesb och böj. Undersökningen som Osbeck et al. (2003) utfört fastställer att homosexualitet och skola är ett område där det till stor del saknas forskning och behöver forskas mer om för att utveckla en bredare kunskapssyn och bidra till att rekonstruera normer.

3.8 Normkritisk pedagogik och toleranspedagogik

Den *normkritiska pedagogiken* framkom i Sverige under 2000-talet och applicerades inom skolans ramar successivt. Den normkritiska pedagogiken är uppbyggd utifrån en socialkonstruktionistisk kunskapssyn och har sina rötter i den feministiska och poststrukturalistiska teorin vars syfte är att ifrågasätta och utmana de maktrelationer som finns. Vidare utmanar den de medvetna och omedvetna normer som existerar. Den normkritiska pedagogiken utvecklades från det som kallas queerpedagogik och dess fokus var till en början kön och sexualitetsnormer (Ceder & Gunnarsson, 2021; Björkman et al., 2021).

I undervisningssyfte verkar den normkritiska pedagogiken för att undervisa om normer, sexualitet och relationer. Inom denna nya pedagogik samsades genus med andra kategorier som berör exempelvis sexualitet, ålder och klass och detta gjordes genom begreppet intersektionalitet. Intersektionalitets begreppet visar hur maktordningar

påverkar varandra och möjliggör en bredare syn på hur dessa skapar olika typer av villkor, handlingsutrymmen och makt för olika typer av individer (Ceder & Gunnarsson, 2021). Den normkritiska pedagogiken motsätter sig det heteronormativa synsättet i samhället och vill motverka dessa och öppna upp fler möjligheter för individer att identifiera sig samt att motarbeta stereotypiska tolkningar. Att arbeta normkritiskt inom fritidshemmet innefattar att ifrågasätta normer, motverka stereotypiska ideal och skapa förutsättningar för ett jämställt samhälle. Den präglas av att skapa rättvisa och ändra maktordning och hierarki i samhället. I skolan används ett normkritiskt pedagogiskt förhållningssätt där uppdraget är att motverka den heteronormativa synen och att medföra ett jämställt förhållningssätt (Ceder & Gunnarsson, 2021).

Toleranspedagogiken karakteriseras av en logik som belyser en *vi* syn som anses vara normal. Vidare beskrivs en *de* syn på det avvikande och annorlunda. Pedagogiken kretsar kring att individer som tillhör *de* ska tolereras av de normala individerna som benämns som *vi*. I likabehandlingsarbete som skolan och fritidshemmet ska arbeta med aktivt är en toleranspedagogisk kunskapssyn problematisk. Genom att acceptera elever som står utanför normen som *okej* medvetandegör det att det finns individer som faller utanför samhällsnormerna och är annorlunda. Langmann och Månsson (2016) menar att den toleranspedagogiska kunskapssynen kan bidra till att kategorisera elever i *vi* och *de*. Att medvetandegöra skillnader på detta vis förstärker de konstruerade samhällsnormerna där enskilda individer och grupper pekats ut som onormala och sämre än de som faller inom samhällsnormerna. Därmed beskrivs det att toleranspedagogiken i exempelvis ett likabehandlingsarbete medför två typer av problematik. Dels nämns att den följer vilken orsak som finns till hur och varför förtryck uppstår i samhället, dels riskerar den att fästa de strukturer som verkar diskriminerande och marginaliserande i stället för att förändra de hierarkiska maktstrukturerna (Langmann & Månsson, 2016).

4 Teori och begrepp

I följande del presenteras den valda teoriramen för studien samt vilka begrepp som förekommer frekvent i studien.

4.1 Teori

Den socialkonstruktionistiska teoriramen har använts för att kunna uppmärksamma och beskriva hur identitet, kön, sexualitet är något som uppstår i en social omgivning och hur detta skapas med hjälp av normer och maktstrukturer. Detta är något som finns väl förankrat i fritidshemmets sociala lärandemiljö samt inom ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer och därmed ansågs den socialkonstruktionistiska teoriramen vara passande för studiens syfte.

Då sexualitet, relationer och kön ses som socialt konstruerad blir även en individs identitet något som uppstår i den sociala omgivningen och skapas genom dominerande diskurser. Sexualitet och kön beskrivs höra ihop med den heterosexuella matrisen vilken ger en förklaring gällande hur en individ som uppfattas vara en pojke/flicka förväntas agera baserat på de normer som är kopplade till individens biologiska kön. Detta innefattar även att de två könen anses vara motpoler som bör attrahera varandra. Könsidentitet, sexualitet och könsuttryck skapas enligt den heterosexuella matrisen genom ett system som baseras på förväntningar samt normer (Ceder & Gunnarsson, 2021).

Socialkonstruktionismen menar att kön, identitet och sexualitet inte är något en individ föds med, i stället antas det att detta skapas genom sociala samt kulturella processer i individens liv. Inom teorin finns en stark betoning vid att språk, normer och sociala interaktioner skapar världen. Kön omnämns som något som ”görs” genom olika typer av sociala sammanhang snarare än att det skapas vid födseln. Det beskrivs att den största delen inom ett identitetsskapande härrör från socialt samt diskursivt lärande om hur en individs kön är eller bör vara utifrån olika normer vilka ska hjälpa till att skapa mannen och kvinnan. En inre könsnatur beskrivs inte, utan det handlar om hur språk och sociala sammanhang leder fram till en individs egen bild av sin könsidentitet. Inom feminismen används detta som en del i att kunna analysera skillnader mellan kön och hur dessa kan dels påverka, dels forma en individs verklighet (Börjesson, 2003; Lykke, 2009).

Det är med andra ord diskurserna som är en del i att konstruera världen. En diskurs kan beskrivas som ett system som hjälper till att avgöra vad som kan sägas, göras samt vad en behöva veta. Dessa diskurser skapar olika typer av föreställningar gällande vad som anses vara rätt, fel, normalt och/eller avvikande. Därmed är diskurs kopplad till makt samt kunskap. Den socialkonstruktionistiska kunskapssynen utgår från ett kritiskt perspektiv och används för att kunna identifiera maktstrukturer samt dominerande föreställningar för att kunna förstå hur diskursiva processer bidrar i exkluderingen av vissa typer av uttryck medan det skapar privilegier för andra (Ceder & Gunnarsson, 2021).

4.2 Begrepp

Diskurs – Ett begrepp som används för att beskriva samt analysera språkliga och sociala praktiker som formar och förmedlar normer, åsikter, värderingar och kunskaper inom ett samhälle eller enskild grupp.

Norm – En norm är en form av riktlinje som definierar vad som anses vara normalt och accepterat. Normer styrs och konstrueras av beteenden, handlingar samt förväntningar inom ett samhälle eller grupper.

Föreställningar – Ett begrepp som handlar om hur något beskrivs, visas upp eller representeras.

5 Metod

Metodavsnittet kommer att behandla vilket metodval som har använts i undersökningen, urvalsprocessen, hur genomförandet av intervjuerna har gått till, hur materialet har analyserats samt vilka etiska överväganden som finns i studien.

5.1 Metodval

Då studiens syfte var att undersöka lärare i fritidshems normmedvetenhet och arbete inom ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer i fritidshemsundervisningen så valdes den kvalitativa metoden ut som arbetssätt. Den metod som använts i studien är semi-strukturerade intervjuer där lärare blev intervjuade om hur de använder ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer i sin fritidshemsundervisning. Dessa frågor och svar kunde genom den semi-strukturerade metoden gå in på djupet då följdfrågor kunde anpassas efter de svar som lärare gav. Intervjuguiden som användes utformades med fokus på frågor som berörde identitet, könsroller, diskrimineringar, kränkande behandling, normbrytande material, inkludering, jämställdhet samt lika behandling.

Att utföra en kvalitativ undersökning handlar om att ha en induktiv syn på det förhållande som finns mellan teori och praktik där teorin produceras genom de resultat som forskningen ger. Metoden har en kunskapsteoretisk ståndpunkt vilken handlar om att förstå den sociala verkligheten och hur deltagare i en viss miljö tolkar denna. Den kvalitativa forskningen överensstämmer även väl med de värderingar som feminismen har och anses vara mer anpassnings- samt användbar med feminismens värderingar än den kvantitativa metoden. Den feministiska kvalitativa forskningen förknippas med synsättet där en forskare undviker en inställning som är värdeneutral och engagerade sig i stället i respondenterna som människor i stället för att se dem som studieobjekt. Slutligen har den kvalitativa metoden en antologisk ståndpunkt i vilken det handlar om att sociala egenskaper är ett resultat av samspel mellan olika individer och inte är företeelser som bara finns där (Bryman, 2018).

5.2 Urval

Då undersökningen specifikt riktar sig till verksamma lärare i fritidshem valdes respondenterna ut med hjälp av ett bekvämlighetsurval. För att hitta deltagande respondenter ringde vi till de skolor vi ville få möjlighet att intervju och ställde frågan till verksamma fritidslärare om de ville delta i vår undersökning. Av de tolv lärare i fritidshem som tillfrågades om att delta tackade sex lärare ja till medverkan. Intervjuerna tog ca 40 – 60 minuter per intervju att genomföra. De sex lärarna benämns i resultat och analys med L1 – L6.

5.3 Genomförande

Intervjuguiden (se bilaga 9.1) som utformades föranleddes av pilotintervjuer som utfördes för att upptäcka problem eller eventuell avsaknad av frågeställningar. Under pilotintervjuerna uppmärksammades några ställen där omformulering behövdes för att öka förståelsen för vad frågorna innebar samt för att kunna generera svar inom de områden som eftersöktes. De sex intervjuer som utfördes utgick ifrån den intervjuguide

som utformades och spelades in med hjälp av mobilens diktafonfunktion och transkriberades i sin helhet. Det transkriberade materialet uppgick till 35 sidor. Av de lärare som intervjuades arbetar dessa på dels mindre, dels större skolor i olika stora kommuner i Sverige. Yrkeserfarenheten varierar mellan tio – 30 år. Intervjuerna utfördes dels via zoom, dels via personligt möte med respondenterna där ljudet spelades in. Dessa ljudfiler transkriberades sedan och utifrån de svar som angetts av respondenterna eftersöktes teman som var gemensamma. Under de semistrukturerade intervjuerna som utfördes fick lärare i fritidshem tala fritt omkring de intervjufrågor som ställdes och vid behov samt baserat på respondentens svar ställdes följdfrågor för att få ett ytterligare djup i intervjun.

5.4 Analysmetod

En av de vanligaste metoderna för att analysera data i kvalitativa studier är den tematiska analysen. En tematisk analys används för att kunna ordna data i olika teman som sedan ligger till grund för hela analysen. De teman som identifieras bör vara ett resultat av en grundlig inläsning av det material som ska analyseras. För att utföra den tematiska analysen i denna undersökning transkriberades de intervjuer som utförts i sin helhet för att sedan läsas flertalet gånger så olika kategorier kunde identifieras. Därefter sorterades svaren in i de teman som identifierats och materialet som ansågs vara relevant för att besvara syftet samt frågeställningarna valdes ut. I analysen av teman i det transkriberade materialet fanns ett specifikt fokus på att uppmärksamma vilka teman som repeterades i texterna, dessa repetitioner ledde fram till de teman som valdes ut som centrala för undersökningen.

De tre teman som framgick i undersökningen var *Den normmedvetna läraren*, *Fritidshemmet som fritt och handlingskraftigt*, *Normer utmanas och befästs i fritidshemmet*. Dessa teman hittades genom att leta efter repeterande ord och fraser i det transkriberade materialet från intervjuerna med L1-L6 vilka skrevs ned i olika kategorier. Exempelvis kunde det handla om att lärare delade upp elever i kön, att de bemöter elever baserat på elevens biologiska kön, värdegrundsarbete o.s.v.

Vidare undersöktes även om någon form av metafor framkom i materialet, detta gjordes för att se om det finns mer innehåll i en sådan beskrivning än vad som först kunde antas finnas. Likheter samt skillnader i lärares beskrivningar undersöktes också för att se om de olika beskrivningarna respondenterna gett överensstämmer eller skiljer sig åt specifika ämnen. Slutligen har även saknade data behandlats där reflektioner till vad respondenterna inte tar upp har berörts (Bryman, 2018).

5.5 Etiska överväganden

I studien har fyra forskningsetiska principer beaktats:

- Informationskravet
- Samtyckeskravet
- Konfidentialitetskravet
- Nyttjandekravet

I det inledande skedet kontaktades respondenterna via telefon och informerades om studiens syfte. Om en respondent visade intresse inför att delta i studien mottog

respondenten ett e-postmeddelande med ett informationsbrev som närmre beskrev samtliga delar av den kommande studien. Respondenten fick i detta informationsbrev en vetskap om att den insamlade datan (inspelat samt transkriberat material) endast fick nyttjas för det ändamål som informationsbrevet uppgav samt att respondentens medverkan var frivillig samt att respondenten när som helst under studiens gång kunde dra tillbaka sin medverkan. I informationsbrevet fanns även en samtyckesblankett bifogad som respondenten skulle skriva under vid medverkan (se bilaga 9.2). För att säkerställa att respondenterna skulle vara anonyma i studien avidentifierades dem och gavs en varsin kod som användes för att beskriva vilken respondent som har ordet, dessa koder var L1-L6. Intervjuerna utfördes dels genom personliga möten där ljud spelades in via mobiltelefonens diktafonfunktion, dels via zoom där ljudet i videon spelades in. För att säkerställa respondenternas anonymitet behövde de inte ange sitt namn eller något personligt som kunde röja identiteten under inspelningen.

Som ett ytterligare steg för att säkerställa anonymitet förvaras den samtyckesblanketten samt den USB sticka som intervjuerna finns lagrade på i ett kassaskåp som ingen otillbörlig har tillgång till och dessa kommer att förstöras då examensarbetet publicerats och är godkänt (Bryman, 2018).

5.6 Trovärdighet och Tillförlitlighet

Då studien utfördes med hjälp av semistrukturerade intervjuer kunde respondenterna uttrycka sig fritt och djupt i de intervjufrågor som ställdes. Dessa intervjuer sammanställdes med utgångspunkt i studiens syfte samt frågeställningar. Då intervjuerna transkriberats i sin helhet fick vardera respondent möjligheten att läsa igenom det material som hörde till deras intervju. Detta gjordes för att säkerställa att vi uppfattat de svar som respondenterna uppgett på ett korrekt sätt och att transkriptionen blivit rätt. Vidare har de olika faserna i studien beskrivits genomgående för att säkerställa möjligheten att se samt säkerställa studiens pålitlighet. Ett objektvt synsätt har genomgående använts där personliga värderingar inte påverkat studiens resultat eller utförande.

6 Resultat

I följande del presenteras studiens resultat. Först kommer den *normmedvetna läraren i fritidshem* att presenteras vilken besvarar studiens första fråga. Sedan presenteras *fritidshemmet som fritt och handlingskraftigt* vilken besvarar studiens andra fråga och slutligen presenteras *normer utmanas och befästs i fritidshemmet* vilket besvarar studiens tredje fråga.

6.1 Den normmedvetna läraren i fritidshem

Det första temat som framkom i analysen var *den normmedvetna läraren i fritidshem*. Det kommer här att presenteras närmre genom analys av lärarnas utsagor om hur de arbetar med normer kopplade till ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer i fritidshemmet.

Ja, det fanns en pojke som gick här hos oss, han var väldigt intresserad av klänningar, trivdes inte i byxor och ”pojkgiga” kläder. Han sa många gånger att ”jag är en pojke då får inte jag ha på mig klänning”. Men det tyckte jag såklart var fel, så jag uppmuntrade honom att våga använda den här klänningen som vi hade på jobbet som hörde till utklädningssakerna. Jag berättade att det finns inget som är fel eller hör till flickor och pojkar specifikt, att man själv får välja hur man vill se ut och vad för kläder man vill ha, sådant måste man känna själv och ingen annan ska få säga att man inte får göra så. Jag sa att du bestämmer över din kropp (L1).

Det framgår av citatet att lärare L1 är medveten om både tvåkönsnormen och heteronormen. Läraren uppmuntrar till normbrytande könsuttryck som hjälper till att utmana heteronormen. Citatet indikerar även en strävan efter att agera normbrytande och att skapa ett normkritiskt förhållningssätt hos eleven. Detta kan på sikt leda till att fler elever vågar vara sig själv och skapa sitt könsuttryck som inte baseras på samhällets normer om hur kön ska vara.

Jag tycker att en måste skapa en relation. En relation krävs för att kunna ge den eleven ett lärandetillfälle. För en måste prata i förtroende, kunna säga till i vissa situationer och att ha det relationskapitalet (L4).

Lärare L4 nämner i citatet att en god relation till eleven är central för samtal och lärandemöjlighet inom svårare ämnen. Det är viktigt med ett förtroende mellan elev och lärare. Citatet antyder att samtal och bemötande om svåra samtalsämnen eller svåra situationer som kan uppstå inom ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer är beroende av en god relation mellan lärare och elev för att ett givande resultat ska kunna uppnås. Samtidigt finns en avsaknad om information kring hur lärandemöjligheter finns för de elever som saknar denna typ av relation. Detta kan tyda på att elever/lärare som inte lyckats skapa en god relation med varandra hamnar utanför de lärandetillfällen som kan gynna eleven i dess utveckling.

Nu har vi en flicka som är en pojke. Barnen som går här säger att det är en han, men vi säger att det är en flicka. Barnen uppfattar eleven som han, men vi har sagt att det är en flicka. Men hon själv säger att hon är en pojke. Vi tänker att man benämner vid namn i stället för kön. Vi behöver bli bättre på det, att man säger namnet. Vikten ligger i namnet, inte könet. (L3).

Lärare L3 framställer en normmedvetenhet genom att fokusera på elevernas namn i stället för kön. Däremot framställs en bild av att upprätthålla ett binärt könssystem då läraren genom en medveten handling felkönar en elev. Det finns en strävan och en medvetenhet om problemet då läraren avslutar citatet med att nämna att de behöver bli bättre på att benämna elever vid namn och inte kön. Utsagan tyder på en medvetenhet hos läraren och en strävan efter att arbeta normmedvetet. I citatet läggs stor vikt vid huruvida eleven i fråga är en flicka eller en pojke och hur de olika könen tilltalas och bemöts på olika sätt, detta tyder på att det finns en normativ förväntning gällande lärarens uppfattning om hur flickor samt pojkar bör vara och bete sig.

Jag försöker att inte skilja pojkar och flickor åt och göra olika grupper, barnen ska ju kunna vara i blandade grupper för att inte göra undervisningen könsstereotypisk (L1).

I citat från lärare L1 riktas liknande fokus där det finns en önskan att inte dela in elever efter tvåkönsnormen, flickor och pojkar. Även här tyder den utsaga som L1 gav att det även här finns en normmedvetenhet.

Vi försöker visa olika typer av relationer. Vi visar både heterosexuella relationer, homosexuella relationer, böcker om könsöversridande identitet o.s.v. man vill ju inte utmärka någon som mer eller mindre rätt liksom alla måste få samma plats tycker jag och då måste man ju visa att det finns olika sätt att vara och att inget är rätt eller fel (L1).

UR har ett avsnitt där en kille vill ha prinsessklänning det har vi tittat på. Efter ett sådant avsnitt har vi haft en diskussion om vad vi sett. Olika förlag har en bok som kan användas som handlar om superhjältar som sitter i rullstol, där finns även utskriftsbilder kopplat till det som kan användas i undervisning (L3).

I L1s citat framgår det att föreställningen av det goda fritidshemmet även är föreställningen om det mångsidiga fritidshemmet. L1 framställer att de inte vill göra någon relation mer viktig än andra, av den anledningen visualiseras en mångsidighet av relationer. Citatet indikerar även att det finns en strävan efter att arbeta utifrån ett normkritiskt perspektiv. L3 skildrar på liknande sätt att hen vill plantera ett normkritiskt perspektiv hos eleverna där flickor och pojkar inte ska styras utifrån stereotypiska normer. Det framgår även att fritidshemmet vill undervisa om mångsidighet genom att lyfta fram funktionsvariationer, etniciteter och olika könsuttryck.

Det är fritid! Jag tycker inte att det ska vara undervisningslektioner på fritids, jag tycker inte det (L4).

Läraren uttrycker att fritidshemmet ska vara en verksamhet för lek och roliga aktiviteter där en inkludering av skolliknande undervisningssammanhang inte hör hemma ”det är fritid” trots att ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer hela tiden är aktuellt även på fritidshemmen vilket gör det viktigt att inte se fritidshemmet som enbart en plats för lek.

Vi hade en pojke tidigare som klädde sig och betedde sig mer som en flicka än en pojke. Han tyckte om att leka lekar som man kanske brukar koppla samman med flickor och lekar som man kanske ser mer som pojkiga var han inte intresserad av. Det blev ju svårt för den här eleven, för pojkarna gav sig ju på honom både fysiskt och psykiskt. Jag tog tag i allt som hände direkt! Jag hade enskilda samt gruppsamtal, jag kontaktade vårdnadshavare, jag tog upp problemet med rektor och jag använde mig av problemet i undervisning. Där försökte jag förklara innebörden av det dem gör och säger, hur andra kan känna av att bli behandlad så. Jag försökte också visa upp olika bilder av hur man kan vara och att inget är mer rätt eller fel än andra sätt (L5).

I citatet framhävs det att läraren är medveten om att det finns en tvåköns- samt heteronorm i samhället som påverkar vissa elever negativt. Detta arbetar läraren för att motverka genom att omgående ta tag i problematik som finns i elevgruppen genom att med krafttag kontakta vårdnadshavare, rektor samt ha enskilda/gruppsamtal med eleverna om innebörden och problemet med att behandla en normbrytande elev på det sätt som sker. Läraren arbetar även för att motverka detta i sin undervisning genom att visa upp olika typer av bilder av hur individer kan vara och att inget sätt är mer rätt eller fel än något annat.

Jag kommer ihåg en flicka, henne skulle man kunna påstå att hon var mer som en pojke än en flicka till utseende och beteende. Men eleven själv tyckte inte att hen var varken en flicka eller pojke. Det här hade andra elever svårt för, man föds ju som pojke eller flicka tyckte dom? Där var jag tydlig hela tiden att det är accepterat att inte känna sig som något av det. Jag letade efter material där man kunde arbeta med olika typer av könsidentitet men det finns inte så mycket att hitta. Man måste lära eleverna om sådant här, ha ett öppnare sinne så alla elever kan bli accepterade, det ska inte vara någon skillnad eller att någon blir utpekad tycker jag (L6).

I citatet framkommer det att läraren identifierat elevernas bild av att det existerar en tvåkönsnorm då läraren framställer att eleverna menar att man föds till pojke eller flicka. Detta belyser läraren som ett problem som behöver ett utökat arbete mot där målet är att skapa ett öppnare sinne hos eleverna för en ökad acceptans av elevernas olikheter. Läraren nämner vidare att det inte ska finnas någon skillnad mellan olika typer av könsuttryck och att ingen ska bli utpekad. I citatet blir det tydligt att en stor problematik i detta motverkande arbete handlar om bristen på material som finns att tillgå, detta i kombination med att exempelvis lärarutbildningar inte fokuserar på denna typ av undervisning vilket kan göra den problematisk att utföra.

I exemplen framkommer föreställningen om den normmedvetna läraren i fritidshem som bryter samhällsnormer och skapar förutsättningar för elever i fritidshemmet att vara den de själva vill vara. Det framgår även att det finns en föreställning om hur en bra lärare i fritidshem ska vara och vilka föreställningar som finns kring det. Det finns

däremot även problematik i lärares beskrivningar kring hur detta arbete sker då det vid flertalet ställen i citaten ur en socialkonstruktionistisk synvinkel där det framkommer att fritidsläraren är en del i att befästa normer och maktstrukturer genom könsuppdelningar samt olika typer av bemötande. Gunnarsson (2021) belyser att undervisning inom sexualitet, samtycke och relationer skapar en bra grund för värdegrundsarbetet. Det inkluderar det som lärarna i intervjuerna belyser som viktiga delar, vilket kan vara ”värdegrundsorden, allas lika värde”.

6.2 Fritidshemmet som fritt och handlingskraftigt

Det andra temat som framkom i analysen var *fritidshemmet som fritt och handlingskraftigt*. Det kommer här att presenteras närmre genom analys av lärarnas utsagor om hur/om de arbetar med de olika delar som ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer berör i fritidshemmet.

Vi talar om hur man är en bra kompis och hur man är snäll. Vi använder värdegrundsarbetet för detta (L3).

L3 menar att fritidshemmet arbetar utifrån ett värdegrundsarbete. Fokus läggs på hur en bra kompis ska vara. Läraren framhäver föreställningen om hur det goda fritidshemmet ska beröra värdegrundsfrågor och lägga grund för ett öppnare klimat som är fritt från diskrimineringar och kränkningar. Den enda beskrivningen läraren ger som kan kopplas till området sexualitet, samtycke och relationer är värdegrunden, ingen beskrivning om andra typer av ingångar till ämnesområdet ges av läraren. Detta kan tolkas som att det finns en avsaknad om kunskap gällande vad ämnesområdet bör innehålla.

Hon är född pojke men identifierar sig som flicka och har blivit utsatt av våra mellanstadieelever med ord som ”jävla bög” och ”jävla transa”. Rektorn på den skolan eleven tillhör har ju mejlat oss om detta och vi har sedan fått ta upp detta till diskussion med våra elever. Den här tjejen ska kunna komma hit och vara exakt som alla andra elever utan att bli utsatt för trakasserier (L2).

L2 menar att fritidshemmet har agerat gentemot de diskriminerande handlingar som eleven blivit utsatt för. Ett undervisningstillfälle om de ord och trakasserier som förekommit har genomförts med fokus på värdegrundsfrågor. Alla elever ska ha möjlighet att komma till skolan utan rädsla för att bli trakasserade eller utsatta och det krafttag som genomförts i arbetet för att komma dit beskrivs ha skett efter att rektorn agerat handlingskraftigt i frågan. Information om tidigare arbete med denna typ av problematik saknas i lärarens utsaga. Däremot framställer L2 att det handlingskraftiga fritidshemmet tar tag i frågan och för en diskussion med eleverna som berör allas lika värde och rätten att vara som en själv vill vara. Detta återspeglar även en strävan mot att vara ett handlingskraftigt fritidshem som kämpar för alla elevers lika rättigheter.

För att skapa inkludering har vi fritidsråd där eleverna får vara med och önska aktiviteter material o.s.v., jag har haft det två gånger med de elever vi har nu. En gång i höstas och en nu i vår. Då delade jag upp dem, alla killar och alla tjejer. Lärde mig då att det blev för stora grupper, det blev högljutt från killarnas håll och en stor grupp. Alla tjejer gick bra. De lyssnar på ett annat sätt. Det är inte så många som krälar omkring och inte lyssnar (L4).

För att inkludera frågar vi eleverna om de vill delta i aktiviteter, bjuder in dem i lekar, frågar vad för intressen de har, de får lämna förslag på saker de vill göra. Vissa dagar får de själva bjuda in till aktiviteter. För att skapa jämställdhet pratar vi mycket om att alla har samma rättigheter, alla får delta i alla aktiviteter och lekar, ingen ska lämnas utanför på grund av kön och sådant. Men oftast leder barnen oss in i vad som behövs, de uppmärksammar om de tycker det finns fel och då agerar vi efter det (L1).

L1 förklarar att det finns en strävan efter att inkludera eleverna i verksamheten och att skapa en delaktighet för eleverna genom att inkludera dem i utformning av aktiviteter och lekar. Läraren menar även att de ger eleverna möjlighet att delta i lekar och bjuder in dem där elevernas fria val till deltagande i aktiviteterna beskrivs som central. Lärarna utformar aktiviteterna, men deltagandet är frivilligt. L4 beskriver att de inkluderar eleverna i verksamheten genom fritidsråd. Det finns en strävan även här till att inkludera eleverna i verksamheten, däremot motsägs detta när eleverna kategoriseras in i grupper baserat på kön. I lärarnas utsagor berörs inkludering som materiella ting och aktiviteter. Däremot saknas en riklig beskrivning av ytterligare inkluderingssituationer i fritidshemmet. Ett inkluderingsarbete skulle kunna vara situationer där det förekommer lek, i sociala sammanhang och i informella situationer.

Vi jobbar mycket med värdegrundsorden, allas lika värde o.s.v. Men det mesta sker i skolan. Det är något som ligger på oss nu det här med värdegrunden, vi måste bli bättre på att använda det på fritids (L4).

Citatet antyder att det finns en rädsla för skolifiering av fritidshemmet. En rädsla för skolifiering kopplat till ämnet sexualitet, samtycke och relationer riskerar att lämna över ämnet till skolundervisningen och inte tillräckligt ta in det i fritidshemmets informella och lekfulla lärandemiljö, trots att ämnesområdet hela tiden är aktuellt även på fritidshemmen.

Vi har väl tänkt att området hör till skolans undervisning. Det kan väl inte vi på fritids ta? Vi pysslar ju inte med sådan undervisning. Det vi gör på fritids är att använda värdegrunden, vi pratar om att alla elever får vara med och att man får vara och se ut som man vill utan att man ska bli mobbad. Men något mer gör vi inte, vi leker här (L5).

Nej, jag tror inte att vi jobbar med det här. Vi tänker att sådana ämnen får skolan ta upp. På fritids har vi ingen sådan undervisning för vi tycker inte att den hör hemma, det passar kanske äldre barn och då går dom inte här på fritids. Vi försöker jobba med att man ska vara en bra kompis, få in lite värdegrundsarbete och att alla får vara med (L6).

Citaten L5 och L6 antyder att det finns en viss typ av rädsla inför att fritidshemmet ska skolifieras då båda lärare lämnar över ansvaret för viss typ av undervisning på skolan utan en tanke på att situationer som kopplas till ämnet kan uppstå i fritidshemmets miljö. Undervisning inom ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer tolkas i lärare L5 samt L6 svar som att det ska innebära samtal och undervisning om samlagsdelen då det omnämns att ”*det passar kanske äldre barn*”, inte övriga delar som hjälper till med inkludering, identitetsskapande och liknande. Den enda beskrivning som L5 samt L6 ger som kan kopplas samman med ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer berör värdegrundsarbetet. Ingen övrig förklaring ges. Tolkningen av dessa två citat handlar om att fritidshemmet ska vara fylld av lek utan undervisning.

Ur ett socialkonstruktionistiskt perspektiv och framför allt en feministisk synvinkel på perspektivet är det möjligt att uppmärksamma att det görs en skillnad mellan de olika biologiska könen. Lärare beskriver att de gör skillnad mellan de två biologiska könen genom att dela upp dem i olika grupper vilket tyder på att diskurser kopplade till hur kön är eller bör vara finns närvarande där pojkar anses vara mer problematiska än vad flickor anses vara. Vidare går det även att finna tecken på att det råder maktstrukturer kopplade till ett normbrytande beteende då elever reagerar genom att trakassera elever som bryter mot de normativa könsrollerna. Föreställningen om fritidshemmet som fritt och handlingskraftigt framgår tydligt i lärarnas utsagor. ”Vad tusan, det är ju fritids? Det är fritid!” är ett citat som framställer en rädsla inför en skolifiering av fritidshemmet.

Fritidshemmet ska vara en verksamhet som är till för elevernas fritid och de aktiviteter som de vill göra. Lärarna lyfter även fritidshemmet som en verksamhet som ägnar sig åt värdegrundsarbete och identitetsutveckling. Det berättas att eleverna inkluderas i verksamheten genom fritidsråd och skapa delaktighet genom att utforma aktiviteter som eleverna kan delta i, frivilligt. Det frivilliga deltagandet stärker perspektivet av det fria fritidshemmet. Däremot menar forskningen att fritidshemmet ska utmana och synliggöra normer samt skapa förutsättningar för att motarbeta dåliga normer. Det kan exempelvis vara förlöjliganden, utpekanden mot enskilda elever och att utsätta en annan elev för trakasserier (Planting- Bergloo, 2021). Lärarna i studien framställer att de bedriver ett arbete för att motarbeta normer och att de undervisar eleverna om dessa. Lärare L2 berättade om eleven som blev utsatt för trakasserier och skapade ett undervisningstillfälle med eleverna om olikheter och att alla elever har rätten att vara precis den de själva vill vara. Detta tyder på föreställningen om det handlingskraftiga fritidshemmet.

6.3 Normer utmanas och befästs i fritidshemmet

Det tredje och sista temat som framkom i analysen var *normer utmanas och befästs i fritidshemmet*. Det kommer här att presenteras närmre genom analys av lärarnas utsagor om hur de arbetar med en normmedveten undervisning på fritidshemmet.

I samtal med barnen hör man mycket. Ofta säger barnen ”min mamma ska städa idag, min mamma ska sy mina byxor för dom är trasiga, min mamma ska laga mat”, jag försöker vända på det i de situationer där jag vet att eleven har en pappa hemma eller annan manlig förebild. Jag brukar säga ”men pappa/annan manlig vuxen kan laga god mat idag, pappa/annan manlig vuxen kan sy dina byxor, pappa/annan manlig vuxen kan städa. Killar kan göra de där sakerna

precis lika bra som tjejer kan!”. Jag försöker lyfta fokus från att det finns saker som enbart ska falla på kvinnans lott att utföra (L1).”

I citatet har läraren L1 identifierat stereotypiska normer och utmanat dessa. Läraren utgår även från ett situationsbaserat lärande, vilket fritidshemmet till stor del utgår från. Genom att framhäva olika yrken utan att knyta dessa till kön tyder detta på ett normmedvetet förhållningssätt hos läraren. Däremot fastnar fokus kring tvåkönsnormen där det är flicka/pojke eller kvinna/man.

Ofta gör man olika med flickor och pojkar, det är inte meningen eller politiskt korrekt men det händer ändå. Olika röstlägen används baserat på om det är en flicka eller pojke, flickor bemöts med ”vilka fina kläder du har” medan pojkar bemöts med ”vilka tuffa kläder du har”. Vi jobbade tidigare med könsnormer, då fick vi inte säga sådana saker. I stället skulle flickor och pojkars attribut beskrivas på samma sätt. Men det gör vi inte nu längre (L3).

Här framställs en medvetenhet om lärarens egen begränsning. Det finns en skillnad i bemötandet mot flickor och pojkar. L3 beskriver att attribut i samband med flickor beskrivs som ”fint” medan pojkars beskrivs som ”coolt”. Här framgår en skillnad i bemötande samt hur de olika könen beskrivs. Flickor framställs som fina och pojkar som coola. Detta återkommer även i beskrivningar av aktiviteter, intressen och kläder. Pojkar har ett hårdare språk medan flickor är duktiga i skolan. Forskningen stödjer lärarnas uppfattning om att flickor delas in i kategorier, likaså att produkter riktas utifrån tvåkönsnormen. Produkter som riktas mot pojkar är hårda, coola och tuffa medan flickors beskrivs som fina och söta. Enligt forskning kan en uppdelning på detta sätt begränsa elevernas identitetsutveckling och skapar endast rum till att utvecklas inom heteronormativa ramar (Svaleryd, 2003; Konsumentverket, 2022). Lärarna i studien framhäver en förståelse för hur könsnormer skapas och även hur de upprätthålls. En medvetenhet kring detta framgår hos lärarna.

Språket de använder där ord som ”fuck you”, ”bitch”, ”jävla bög” används ju tillsammans med kompisar i det vardagliga samtalet. Det har blivit normaliserat som vardagsspråk när de umgås (L2).

Oftast anspelar kränkningarna på sexualitet med ord som ”bög”, ”lebb”, ”transa”, ”fitta” och sådant. Ibland utan att kanske ens tänka på det. Då får man ju ta tag i det direkt så det inte ska leda till sämre hälsa (L1).

Ord som bög och lebb används ofta, men eleverna vad nog inte vad det innebär, det är oftast bara ett skällsord som man tar till med i stället för fan eller jävlar (L4).

L2 menar att användningen av homofoba ord ingår i de kränkande ord som har blivit normaliserat på fritidshemmet. L1 och L4 vittnar om liknande situationer. L4 förklarar att hen inte är säker på om eleverna förstår innebörden av orden, men ingen förklaring ges av läraren om hen beskrivit vad skällsorden handlar om. I citatet menar L1 att de arbetar för att motverka kränkande ord i vardagsspråket. Däremot tyder det frekventa

användandet av orden att en dels inte undervisat eleverna kring ordens innebörd, dels inte arbetat för att motverka förekomsten av kränkande språk.

Ska jag vara ärlig så behandlar vi kanske elever olika beroende på om det är en flicka eller pojke. Oftast är man hårdare i sättet och tonen mot pojkar om dom gör något som inte är okej än om det hade varit en flicka, och det är ju inte rätt. Jag vet inte varför vi gör så, det bara blir så även om man försöker tänka att man ska sluta med det (L5).

När jag tänker på det så delar vi ofta in eleverna i grupper för flickor och grupper för pojkar. Det blir så för oftast så stör pojkarna flickorna och då blir ingen av grupperna bra. Flickorna är oftast lugnare, lyssnar och tar till sig det man ska göra medan pojkarna stöjar och stimmar mer (L6).

Lärare L5 samt L6 framställer i sina citat att det görs skillnad mellan könen. Dels genom bemötande, dels genom de gruppindelningar som görs för att de anser att flickor är lugnare än pojkar. Dessa citat belyser heteronormen där det finns ett synsätt om att flickor ska vara behagligare och lugnare medan pojkar ses som motsatsen. Detta sätt att arbeta blir problematiskt och går emot värdegrunden som ska genomsyra arbetet där alla elever ska ges samma möjligheter och rättigheter. Lärare L5 belyser dock att hen är medveten om att det är fel att agera på det sätt som hen gör, men ger ingen förklaring till varför de gör på det sättet mer än ”*Jag vet inte varför vi gör så, det bara blir så*”. Medvetenheten om problemet men att inte göra något åt det tolkas som att lärare L5 kanske inte ser på det som ett större problem.

Lärarna i studien vittnar om ett homofobiskt språk som normaliserat i elevernas vardagsspråk. Normaliseringen kan antas grundas i att språkbruket likställs med ord som ”fan” och ”jävlar” och inte kopplas till marginalisering av minoriteter. Forskningen stärker lärarnas utsagor genom att bekräfta att ord som ”*jävla bög*”, ”*jävla transa*” och ”*gay*” är begrepp som är kopplat till minoritetsgrupper som används i form av skämt, kränkningar och främst för att nedvärdera en annan elev. Däremot lyfter lärare L3 tanken om att eleverna saknar kunskap om innebörden av ord som ”*bög*” och ”*fitta*”. Det är ett vardagsspråk som blivit normaliserat (Sotevik, 2019; Gunnarsson & Ceder, 2021; Planting- Bergloo, 2021). Lärarna berättar även om att bemötande med flickor och pojkar skiljer sig där flickor ofta bemöts med ett ”finare” språk medan pojkar bemöts med ett ”coolare” språk. Däremot framgår det att det finns en medvetenhet hos lärarna att detta sker i undervisningen. Ur ett socialkonstruktionistiskt perspektiv blir det tydligt att det är de sociala interaktionerna som skapat elevernas sätt att tala, detta genom det sociala umgängets språkanvändning samt de normer som råder inom denna grupp. Detta språk, rådande normer samt sociala umgänge hjälper till att skapa den värld där homofobiskt samt transfobiskt språkbruk anses vara acceptabelt.

7 Diskussion

I detta avsnitt presenteras resultatdiskussionen utifrån de tre frågeställningar som studien undersöker. Vidare presenteras även en metoddiskussion samt förslag på framtida forskning och didaktiska implikationer.

7.1 Resultatdiskussion

I resultatdiskussionen presenteras resultatet av de intervjuer som utförts med hänsyn till tidigare forskning och teoretiska antaganden.

7.1.1 Den normmedvetna läraren och kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer

I studien framgår det att det finns en normmedvetenhet hos lärare med en önskan om ett klimat som inkluderar alla elever. Martinsson och Reimers (2014) framställer att normer formar lärare och deras samhällssyn vilket kan påverka hur de undervisar normmedvetet. Detta kan exempelvis handla om att inneha en medvetenhet om vilken typ av normer som verkar diskriminerande och marginaliserande och aktivt arbeta för att motverka dessa. Detta är något som blivit tydligt i lärares beskrivningar där det omnämns att fritidshemmet ska vara en plats för alla elever, homofobi och transfobi ska inte existera. De visar upp olika typer av relationer och hjälper elever att bryta mot de normer som inte verkar för ett friare och bättre klimat. Dock finns även indikationer på att det motsatta sker i arbetet för att motverka stereotypiska normer där det i stället finns en risk att normer och maktstrukturer befästs. Detta då det finns beskrivningar om att lärare felkänar elever, gör gruppindelningar baserat på kön samt att olika förhållningssätt och attityder existerar baserat på en elevs biologiska kön.

Normer i fritidshemmets miljö menar Martinsson och Reimers (2014) formar fritidshemmet samtidigt som fritidshemmet formar normer. De normer som existerar beskrivs vara en bidragande faktor i identitetsutvecklingen hos eleverna vilka kan dels inkludera, dels exkludera olika typer av individer. Om normer på fritidshemmet enbart visar upp en ensidig bild riskerar elever att inte känna igen sig själv i dessa vilket kan medföra en känsla av exkludering. Ur ett samhällsperspektiv beskrivs normer som något som anses vara normalt vilket riktar ett fokus mot det som anses falla utanför denna ram. I lärares beskrivningar framkommer det exempelvis att de väljer att benämna en elev som flicka trots att eleven själv identifierar sig som pojke vilket kan tyda på att ett normbrytande könsuttryck anses vara avvikande. Detta belyser den heteronorm som existerar som menar att flickor ska vara på ett sätt och pojkar på ett annat samt den binära könsmodellen som menar att flickor föds till flickor och pojkar föds till pojkar och ingen annan typ av könsidentitet existerar. Dessa reproduceras sedan i samhället genom uppfostran, undervisning och i det sociala samspelet med andra individer. Detta befästs i den dagliga undervisningen trots att lärare har en medvetenhet om att stereotyper behöver motverkas.

För att arbeta med den problematik som normer kan bidra till framställer lärare att de använder sig av värdegrunden som arbetsmetod, Ceder (2021) menar att värdegrunden är bra en grund att stå på i arbetet med sexualitet, samtycke och relationer då den öppnar upp för flertalet olika vägar gällande vänskap, rättigheter o.s.v. Dock bör det påpekas att

en norm aldrig existerar ensam och avskild från andra normer, snarare är normer en mötesplats för flera andra normer. Det är genom att dessa olika normer möts som innebär upprepas och formas gemensamt för att skapa en norm som övertygar. Detta sker på det sätt som lärare försöker att undvika genom att felköna och skilja olika könen åt i olika grupper trots att tanken med det hela från början är god och med en bra avsikt.

7.1.2 Lärares föreställningar om fritidshemmets undervisning inom kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer

I studien framgår det att det finns en föreställning om fritidshemmet som fritt och handlingskraftigt. Verksamheten ska vara fri från skolliknande undervisning och ska främja elevernas fria tid. Detta sker genom lek, socialisering och aktiviteter. I lärarens beskrivning betonas elevernas egen vilja till att delta i aktiviteter som viktig. Därav växer föreställningen av det fria fritidshemmet fram. Idén av det fria fritidshemmet hotas av bilden om ett skolifierat fritidshem. Detta kan grunda sig i en brist på samverkan mellan skola och fritidshem där Elvstrand et al. (2022) i sin studie belyser att ett sådant samarbete kan vara av betydelse för arbete med exempelvis inkludering. Att verksamheterna inte samverkar med varandra och separeras in i två olika verksamheter kan vara en bidragande faktor till rädslan av att föra skolan in i fritidshemmets verksamhet.

Fritidshemmet ska utifrån aktuella styrdokument utmana normer och verka för ett arbete med områden inom ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer. Forskningen menar även att fritidshemmet ska utmana, synliggöra och motverka dåliga normer (Martinsson & Reimers, 2014). I studien framgår det att stereotypiska normer aktivt motarbetas. I intervjuerna berättade en av lärarna att hen samtalade med eleverna om allas rättighet till att vara vem de vill. De får klä sig hur de vill och vara hur de vill utan att kopplas samman med ett specifikt kön. Det finns inget rätt eller fel om hur en ska vara. En identitet ska inte kopplas samman med sexuella minoriteter. Det framgår även här att pojkar kan ha det tuffare än flickor till att bryta könstereotypiska normer. Osbeck, Holm och Wernersson (2003) bekräftar lärarens iakttagelse kring att pojkar har det tuffare än flickor att bryta normer. Genom att bryta pojkars stereotypiska normer kopplas dessa elever ofta samman med *bög* eller *transa* av andra elever. Det finns en rädsla för att förknippas med homosexualitet. Det anses som onormalt utifrån den utförda studien. I de ord som lärarna nämner i sina utsagor i intervjuerna benämns främst *bög* och *transa*. Detta stödjer det som forskningen beskriver gällande att homosexualitet beskrivs som onormalt, avvikande och icke accepterat i pojkgrupper och i skolsammanhang.

7.1.3 Fritidshemmets möjligheter till att genomföra en normmedveten undervisning

I fritidshemmet vittnar lärarna i sina utsagor om en normalisering med användning av homofobiska ord i elevernas vardagsspråk. Det homofobiska språket kan ersätta ord som *fan* och *jävlar* och befästs i sociala sammanhang. Liknelser som dessa kan bidra till ett förminskande av minoriteter med syfte att använda orden som skällsord. Förminskandet av minoriteterna kan grunda sig i det som Osbeck, Holm och Wernersson (2003) menar är en rädsla kring att förknippas med homosexualitet. Att beskrivas som onormal och avvikande från normen är inte önskvärt utifrån ett pojkperspektiv. Rädslan kan grunda sig i att heteronormativitet är privilegierad och den

normala normen, när en kliver utanför de heteronormativa ramarna kan det bidra till förtryck, rädsla och homofobi. Om de heteronormativa ramarna inte existerat och reproducerats genom filmer, böcker och andra samhällsätkomliga platser hade inte homofobi och förtryck givits utrymme till att existera. Lärarna berättar i sina utsagor att eleverna använder dessa begrepp i det vardagliga språket, detta antas ske utan att eleverna förstår innebörden av orden. Det kan antas att det homofobiska språket återkommer i elevernas språk och tar form i olika sociala sammanhang genom att det reproduceras genom sociala medier. Dessa tas sedan med till fritidshemmets miljö. En central del i undervisningen i fritidshem handlar om direkt normkritik och indirekt normkritik. Ceder och Gunnarsson (2021) belyser att en indirekt normkritik är viktig för fritidshemmets undervisning. Detta då den handlar om läraren i sin roll behöver vara lyhörd för de situationer som kan ske på fritidshemmet och att ha möjligheten att använda dessa situationer till ett undervisningssyfte. I intervjuerna framkommer det att lärarna till stor del är lyhörda mot användandet av homofobiskt språk. Däremot framkommer det i utsagorna att det homofobiska språket är svårt att eliminera från elevernas dagliga språkanvändande. Språket identifieras, motarbetas men är återkommande. Men ett återkommande tema är att det homofobiska språket kan ha blivit så pass normaliserat av den sociala omgivningen att det liknas med andra svordomar.

7.2 Metoddiskussion

De problemsituationer som uppstått under undersökningens gång har framför allt handlat om tidsaspekten. Dels har det varit kort om tid att få till intervjuer under den tidsspann som examensarbetet fortlöper under, dels har det varit problematiskt att hitta respondenter som har tid att delta i en intervju som beräknades ta mellan 40 - 60 min. Vidare har det även upplevts vara ett problem att hitta respondenter som vill delta i en undersökning som innehåller ordet "sexualitet" då området dels anses vara laddat, dels att det finns en tanke om att området tillhör skolans ämnesundervisning där ett visst fokus ligger vid att ordet sexualitet ska handla om samlag. Vidare skulle det även kunna beskrivas vara problematiskt att intervjuerna är utförda via personligt möte där lärare i fritidshem ställs på sin spets i ett svårt ämnesområde att samtala om, en intervju på ett annat sätt kan möjligen generera en annan typ av svar.

Om en kvantitativ metod hade utförts i stället för den kvalitativa hade svar kunnat genereras som visar en större mångfald i stället för att ett fåtal svar genererades via en kvalitativ metod. Detta skulle i sin tur kunna leda till att en generalisering av resultatet skulle kunna utföras vilket faller bort då metoden i detta examensarbete fokuserade på innehållet i svaren snarare än att generera en stor mängd svar. Trots att fokus i undersökningen låg vid hur lärare undervisar i fritidshemmet fanns ett fåtal sådana beskrivningar i det insamlade materialet, en annan typ av svar än de som genererades i intervjuerna som utfördes hade kanske kunnat uppnås om inte enbart utbildade fritidslärare hade blivit tillfrågad om att delta, i stället skulle övrig personal på fritidshemmet kunnat inkluderas för att kunna uppmärksamma om skillnader finns i arbetsmetod och framställningar.

7.3 Fortsatt forskning

Förslag på fortsatt forskning handlar framför allt om att fokus bör ligga på fritidshemmets verksamhet och undervisning, detta är något som till stor del saknas idag

då det mesta som går att finna är riktat mot skolans styrda verksamhet. Framför allt behövs fortsatt forskning som fokuserar på hur hbtqi-frågor kan användas i undervisning i fritidshemmets kontext, detta då det idag används homofobiskt samt transfobiskt språkbruk för att diskriminera och kränka andra elever. Forskning som berör *hur* fritidshemmets undervisning ska ske ur ett didaktiskt perspektiv inom detta område kräver även det ytterligare forskning.

7.4 Didaktiska implikationer

Studien har undersökt undervisningsfrågor i förhållande till ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer i samband med fritidshemmets undervisning. Forskningen belyser att fritidshemmets undervisning ska ske utifrån aktuella styrdokument genom ett situationsstyrt lärande, social interaktion samt genom att fånga frågan i flykten. I studien framkom det att lärares syn på undervisning inom detta ämne berör värdegrunden till störst del, övrig undervisning inom ämnesområdet ansågs tillhöra skolans miljö. Det existerar dock en medvetenhet hos lärare kring en avsaknad av undervisningsmaterial samt att det saknas direktiv om hur undervisning kan ske inom kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer i fritidshemmets verksamhet.

Studien som utförts bidrar till fritidslärares fördjupade kunskap gällande hur normer som verkar diskriminerande befästs i fritidshemmet genom felaktiga arbetsmetoder, exempelvis kan detta handla om att som studien lyft fram, dela upp elever baserat på kön, genom att felköna elever som är könsöverskridande samt genom att inte ta tag i homofobiskt/transfobiskt språkbruk direkt sådant uppmärksammas. Vidare bidrar studien även till en ökad kunskap gällande hur undervisning inom ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer kan utföras samt vilken typ av material som finns att tillgå i undervisningen inom detta ämnesområde. Studien lyfter fram att ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer inte har ett fokus på enbart samlag utan det handlar i stället om normer, identitet, relationer, diskriminering, kränkande behandling och att alla människor ska ha rätten att få vara sig själv. Studien bidrar med hjälp av detta till en ökad förståelse inför varför ämnesområdet sexualitet, samtycke och relationer även är viktigt i fritidshemmets undervisning, detta då fritidshemmet har ett fokus på relationer, socialt samspel och möjligheten till att utvecklas till demokratiska, rättskänsliga individer som vet sina rättigheter i samhället.

8 Referenslista

- Ackesjö, H., & Haglund, B. *Undervisning och ledarskap på fritids – Perspektiv på fritidshemmets pedagogiska uppdrag*. (Ifous rapportserie, 2022:4). Ifous. <https://www.ifous.se/wp-content/uploads/2022/11/202210-ifous-2022-4-d.pdf>
- Alsarve, D., Jakobsson, J. & Helgesson, J. (2017). Idrottsundervisning och maskulinitetens hegemoni. Genus och inflytande i gymnasieskolans ämne «Idrott och hälsa». *Scandinavian sport studies forum*, 8(2), 197–219. <https://oru.diva-portal.org/smash/get/diva2:1165234/FULLTEXT01.pdf>
- Bengtsson, J. (2014). Banal sexualitet?. I L. Martinsson, E. Reimers (Red.), *Skola i normer* (s. 33 – 52). Gleerup.
- Björkman, L., Bromseth, J., & Hill, H. (2021). Normkritisk pedagogik – framväxten och utvecklingen av ett nytt begrepp i den svenska utbildningskontexten. *Nordisk tidsskrift för pedagogikk og kritikk* 7(2021). 179 – 195. <http://dx.doi.org/10.23865/ntpk.v7.2314>
- Borgström, M. (2002). Ungdomar: Sociokulturell identitets - utveckling och idolors betydelse för skapandet av deras identitet. I A. Banér (Red.), *Idol, image, identitet*. (s 13 - 23). Stockholm: centrum för barnkulturforskning.
- Bryan, A. (2017). *Queer ungdom och mental hälsa: Vad behöver lärare veta?* Irish Educational Studies, 36 (1), 73-89. <http://dx.doi.org/10.1080/03323315.2017.1300237>
- Bryman, A. (2018). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Liber.
- Brännström, R. (2018). *Hälsa och livsvillkor bland unga HBTQ-personer: vad vet vi och vilka forskningsbehov finns?*. Forte: Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd. [Hälsa och livsvillkor bland unga hbtq-personer \(forte.se\)](https://www.forte.se/utbildning/halsa-och-livsvillkor-bland-unga-hbtq-personer)
- Börjesson, M. (2003). *Diskurser och konstruktioner: en sorts metodbok*. Studentlitteratur.
- Ceder, S., & Gunnarsson, K. (2021). Kunskapssyn. I S. Ceder, K. Gunnarsson, S. Planting-Bergloo, L. Öhman., & A. Arvola Orlander (Red.), *Sexualitet och relationer: att möta ett engagerande och föränderligt kunskapsområde i skolan*. (s. 51 - 63). Studentlitteratur.
- Ceder, S., Gunnarsson, K., Planting-Bergloo, S., Öhman, L., & Orlander, A.A. (2021). *Sexualitet och relationer: att möta ett engagerande och föränderligt kunskapsområde i skolan*. Studentlitteratur.
- Dahl, M. (2014). Fritidspedagogers handlingsrepertoar, pedagogiskt arbete med barns olika relationer. *Linnaeus University Dissertations*, 194 (2014), 1 – 176. <http://lnu.diva-portal.org/smash/get/diva2:755038/FULLTEXT01.pdf>
- Dahl, M. (2022). *Lekresponsiv undervisning- ett möjligt didaktiskt verktyg*. (Ifous rapportserie, 2022:4). Ifous. <https://www.ifous.se/wp-content/uploads/2022/11/202210-ifous-2022-4-d.pdf>

Elvstrand, H., Lago, L., & Lundqvist, J. (2022). Fritidshemslärares arbete, trivsel, inkluderande arbetssätt och samverkan – en enkätstudie i svensk fritidshemskontext. *FORSKNING I PÆDAGOGERSPROFESSION OG UDDANNELSE*, (6), 108 - 121. <https://doi.org/10.7146/fppu.v6i2.134278>

Eriksson, M., & Gottzén, L. (2020). *Genus*. Stockholm: Liber.

Gunnarsson, K. (2021). Sexualitet och relationer i skolans styrdokument. I S. Ceder, K. Gunnarsson, S. Planting-Bergloo, L. Öhman., & A. Arvola Orlander (Red.), *Sexualitet och relationer: att möta ett engagerande och föränderligt kunskapsområde i skolan*. (s. 23 - 34). Studentlitteratur.

Gunnarsson, K., & S, Ceder. (2021). Historisk tillbakablick och internationell utblick. I S. Ceder, K. Gunnarsson, S. Planting-Bergloo, L. Öhman., & A. Arvola Orlander (Red.), *Sexualitet och relationer: att möta ett engagerande och föränderligt kunskapsområde i skolan*. (s. 51 - 63). Studentlitteratur.

Gustavsson, M., & Schmitt, I. (2011). Skolan är ute?! Barn och ungdomar med hbtq-föräldrar och deras erfarenheter i skolan i Tyskland, Slovenien och Sverige. *Centrum för genusvetenskap*. Lunds universitet. <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/5997597/2372320.pdf>

Hermansson, K., & Nordenstam, A (2020). Normkritisk barnlitteratur på svenska förskolor. En intervjustudie. *Barn* 38(4), 85 - 98. <https://tidsskriftetbarn.no/index.php/barn/article/view/5013/7659>

Konsumentverket. (2022). *Marknadsföring i sociala medier och bloggar*. Hämtad 2023-04 - 28 från <https://www.konsumentverket.se/foretag/marknadsforing/marknadsforing-i-sociala-medier-och-bloggar/>

Langmann, E. Månsson, N. (2016). Att vända blicken mot sig själv: En problematisering av den normkritiska pedagogiken. *Pedagogisk Forskning i Sverige*, (1-2), 79-100. (PDF) [Att vända blicken mot sig själv. En problematisering av den normkritiska pedagogiken \(researchgate.net\)](https://www.researchgate.net/publication/311111111)

Lykke, N. (2009). *Genusforskning: en guide till feministisk teori, metodologi och skrift*. Liber.

Lärarnas Riksförbund. (2013). *Om sexuell orientering och identitet i skolan*. Lärarnas Riksförbund. [Om sexuell orientering och identitet i skolan - Lärarnas Riksförbund \(yumpu.com\)](https://www.yumpu.com)

MacNaughton, G. (1996). Is Barbie to blame?: Reconsidering how children learn gender. *Australasian Journal of Early Childhood*, volym (21), 18-24. <https://doi.org/10.1177/183693919602100405>

Martinsson, L., & Reimers, E. (2014). Inledning. I L, Martinsson., & E, Reimers (Red.), *Skola i normer* (s. 9–33) Gleerup.

Milles, K (2019). ”Vi kan inte påstå oss vara feminister om vi inte tänker på hur vi pratar.”: Normkritiskt en – ideologiskt, identitetsskapande. Och inkluderande? *Tidskrift för genusvetenskap* 40 (1), 5 - 26. <https://doi.org/10.55870/tgv.v40i1.2716>

Orlander, A. A. (2021). Undervisning om och med normer. I S. Ceder., K. Gunnarsson., & S. Planting-Bergloo, L. Öhman., & A. Arvola Orlander (Red.), *Sexualitet och relationer: att möta ett engagerande och föränderligt kunskapsområde i skolan* (s. 101 - 112). Studentlitteratur.

Osbeck, C., Holm, A-S., & Wernersson, L. *Kränkningar i skolan. Förekomster, former och sammanhang* (rapport 5). Göteborgs universitet. [136038 omslag \(gu.se\)](https://www.gu.se/136038-omslag)

Papamichael, E., et.al. (2016). *Att verka i spänningsfält: undervisa om kontroversiella frågor genom utbildning i demokratiskt medborgarskap och mänskliga rättigheter: utbildningspaket för lärare*. Council of Europe. [16806d8d5c \(coe.int\)](https://www.coe.int/t/t02/UDHR/16806d8d5c)

Perselli, A K. (2022). *Att omsätta elevernas intressen i fritidshemmets undervisning*. (Ifous rapportserie, 2022:4). Ifous. <https://www.ifous.se/wp-content/uploads/2022/11/202210-ifous-2022-4-d.pdf>

Persson, M., & Chebil, M. (2019). *Öppna fritidsverksamheten: om HBTQ, normer och inkludering*. Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. [Öppna fritidsverksamheten - om hbtq, normer och inkludering | MUCF](https://www.mucf.se/16806d8d5c)

Planting-Bergloo, S (2021). Didaktiska val och villkor. I S. Ceder., K. Gunnarsson., & S. Planting-Bergloo, L. Öhman., & A. Arvola Orlander (Red.), *Sexualitet och relationer: att möta ett engagerande och föränderligt kunskapsområde i skolan* (s. 115 - 128). Studentlitteratur.

Regeringskansliet. (2018). *Historik om utvecklingen av hbtq-personers rättigheter i Sverige*. Hämtad 2023-04-16 från <https://www.regeringen.se/artiklar/2018/06/historik-om-utvecklingen-av-hbtq-personers-rattigheter-i-sverige/>

RFSL Ungdom RFSL Sverige. Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2019). *Öppna skolan!: om hbtq, normer och inkludering i årskurs 7-9 och gymnasiet*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF). [oppna-skolan-2019.pdf](https://www.mucf.se/16806d8d5c)

RFSL. (2021-11-25). *Hbtqi*. RFSL. 2023-04-10, [Hbtqi - RFSL : RFSL](https://www.rfsl.se/16806d8d5c)

SFS 2010:800. *Skollag*. Utbildningsdepartementet.

Sotevik, L. (2018). Framtidsfantasier Kampen om barnets bästa. *Lambda Nordica*, 23(3-4), 47-72. <https://doi.org/10.34041/ln.v23.550>

Skolverket (2006). *Attityder till skolan 2006 – elevernas och lärarnas attityder till skolan*. Skolverket. [pdf1711.pdf \(skolverket.se\)](https://www.skolverket.se/16806d8d5c)

Skolverket (2009). *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?*. Skolverket. [pdf2 \(skolverket.se\)](https://www.skolverket.se/16806d8d5c)

Skolverket (2023a). *Sexualitet, samtycke och relationer*. Hämtad 2023-04-16 från [Sexualitet, samtycke och relationer - Skolverket](#).

Skolverket. (2023b). *Aktivt jämställdhetsarbete i skolan*. Hämtad 2023-04-16 från [Aktivt jämställdhetsarbete i skolan - Skolverket](#).

Skolinspektionen (2020). *Grundskolors arbete med jämställdhet – med särskilt fokus på en trygg skolmiljö för alla elever*. Skolinspektionen. [Grundskolors arbete med jämställdhet \(skolinspektionen.se\)](#)

Skolforskningsinstitutet (2021). *Meningsfull fritid, utveckling och lärande i fritidshem*. Skolforskningsinstitutet. [Meningsfull fritid, utveckling och lärande i fritidshem \(skolfi.se\)](#)

SOU 2010:66 *Barns perspektiv på jämställdhet i skola- En kunskapsöversikt*. Statens offentliga utredningar. <http://oru.diva-portal.org/smash/get/diva2:763163/FULLTEXT01.pdf>

Svaleryd, K. (2003). *Genuspedagogik: en tanke- och handlingsbok för arbete med barn och unga*. Liber.

Sverige. Skolverket (2022). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2022*. Skolverket.

UNICEF Sverige. (2018). *Barnkonventionen: FN:s konvention om barnets rättigheter*. <https://unicef.se/rapporter-och-publikationer/barnkonventionen>

9 Bilagor

Intervjuguiden presenterar det huvudsakliga frågorna som varje intervju utgick ifrån, den kursiverade texten under varje fråga är en hypotetisk följdfråga. Dock blev varje intervjus följdfrågor till stor del olika då följdfrågor ställdes baserat på vad respondenten beskrivit, därmed finns inte alla följdfrågor presenterade.

9.1 Intervjuguide

Identitet & Könroller

1. Beskriv hur dina kollegor bemöter elever i fritidshemmet gällande språk, tonläge, könsbenämning.

- *Finns det någon skillnad i bemötandet baserat på elevens biologiska kön, på vilket sätt?*

2. Hur arbetar du för att uppmärksamma att det finns elever som inte identifierar sig som flickor eller pojkar?

- *Finns det något med detta område som du ser som problematiskt att uppmärksamma? Vad?*

3. Har du uppmärksammat om det finns elever som har ett könsöverskridande beteende? På vilket sätt uppfattar du eleven som könsöverskridande?

- *Beskriv på vilket sätt ett könsöverskridande beteende kan vara problematiskt i skolan*

4. Utifrån det du har beskrivit här om hur ni arbetar med identitet och könroller, hur ser du på fritidshemmets möjligheter att hjälpa eleverna utveckla sin identitet?

- *Beskriv hur man skulle kunna arbeta med detta?*

Diskriminering & Kränkningar

1. Kan du berätta en situation där kränkande språk har använts och vilken typ av språk/ord som användes?

- *Vad skulle man kunna göra för att motverka användningen av kränkande språk?*
- *Ser du någon skillnad i de språkliga kränkningarna hos de biologiska könen?*
- *Ser du någon skillnad i de språkliga kränkningarna baserat på elevernas åldrar?*

2. Om en elev blir kränkt med homofobiska (och/eller) transfobiska skällsord, hur skulle du hantera en sådan situation?

- *Kan du beskriva hur ett lärandetillfälle gällande detta skulle kunna se ut i verksamheten?*

3. Under din tid som lärare i fritidshem, har du lagt märke till några förändringar i hur kränkande språk används? På vilket sätt?

- *Beskriv varför du tror att det är så?*

4. Beskriv hur du anser att man bör arbeta för att främja, förebygga och åtgärda diskriminering och kränkande behandling?

- *Kan du beskriva ett lärtillfälle inom detta område?*

Normbrytande material & förhållningssätt

1. Kan du berätta vilken typ av barnlitteratur som finns på fritidshemmet?

- *Vilken litteratur verkar vara mest populär hos eleverna?*
- *Vad verkar vara mindre intressant av den litteratur som finns?*
- *Finns det normbrytande litteratur och vad berör den isåfall?*

2. Beskriv om du använder andra typer av material som är normkritisk i undervisningen? Vilken typ av material kan det vara, ex youtube, filmer, lekar?

- *På vilket sätt används detta material, beskriv ett lärandetillfälle?*
- *Är leksaker och liknande som köps in till fritidshemmet könsstereotypiska?*
- *Beskriv hur du arbetar för att elever ska "våga" leka med leksaker som är könsstereotypiska*

3. Beskriv vilken typ av lärande material som finns tillgänglig i er verksamhet för er pedagoger som berör hbtq, inkludering, normkritik, identitet, könsroller o.s.v.

- *Saknas någon form av material för de anställda och vad saknas isåfall?*

4. Beskriv hur du använder dig av ett normmedvetet förhållningssätt i din yrkesroll?

- *Upplever du att dina kollegor arbetar med ett normmedvetet förhållningssätt? Beskriv hur*

Inkludering/Jämställdhet/likabehandling

1. Beskriv hur ni arbetar för att inkludera eleverna i fritidshemmets verksamhet?

- *Vilka svårigheter kan ni se med ett inkluderingsarbete?*

2. På vilket sätt arbetar du för att inkludera hbtqi-elever i verksamheten så att de inte lämnas utanför?

- *Finns det specifika lärtillfällen som rör hbtqi frågor? Beskriv hur ett sådant isåfall ut?*

3. Kan du beskriva hur du ser på jämställdhet i fritidshemmet?

- *Beskriv hur ett lärtillfälle gällande detta kan se ut*

4. Finns en likabehandlingsplan upprättad på fritidshemmet du arbetar på?

- *Hur kan den användas?*
- *Upplever du att alla anställda känner till den?*

9.2 Samtyckesblankett

Hej!

Vi heter Angelica Zetterström & Lina Lundh och studerar vid Grundlärarprogrammet med inriktning mot arbete i fritidshem vid Högskolan i Gävle. Under vårterminen 2023 skriver vi vårt examensarbete i didaktik.

Syftet med vår undersökning är att undersöka hur fritidshem undervisar i ämnen som är kopplade till sexualitet, identitet och relationer.

Undersökningen kommer att avrapporteras som ett examensarbete.

Fritidshemmets namn och alla deltagande anställda kommer att avidentifieras i det slutgiltiga arbetet. Allt insamlat material förvaras så att ingen obehörig får tillgång till det. När examensarbetet har examinerats kommer det sparas i högskolebibliotekets databas DIVA.

Medverkan i undersökningen ”Hur undervisar fritidshem i ämnen som rör sexualitet, identitet och relationer” är helt frivillig och du kan när som helst avbryta deltagandet. Detta samtycke ger, efter ditt medgivande oss som studenter tillstånd att med hjälp av en intervju dokumentera ditt/ert arbetssätt och tankar. Vi står till förfogande för att svara på frågor under Maj 2023.

Enligt EU:s dataskyddsförordning har du rätt att kostnadsfritt ta del av insamlade uppgifter och vid behov få eventuella fel rättade eller att hanteringen av personuppgifter begränsas.

Kontaktperson är vår handledare (kontaktuppgifter nedan), som också tar emot eventuella klagomål på hanteringen av personuppgifter.

Vi beräknar att intervjun tar ca 46 - 60 minuter att utföra och detta kan ske via zoom eller genom personligt möte. Om du vill delta kan vi boka in en tid som passar dig, vi behöver dock utföra dessa intervjuer senast den 12 Maj 2023.

Med vänlig hälsning Angelica Zetterström & Lina Lund

E-post:

Tel:

E-post:

Tel:

Kontaktperson Högskolan i Gävle:

Handledare: Sara Mörtzell

E-post:

Denna sida behålls av den anställde.

Samtycke

Medverkan i undersökningen ”Hur undervisar fritidshem i ämnen som rör sexualitet, identitet och relationer” är helt frivillig och du kan när som helst avbryta deltagandet. Detta samtycke ger, efter ditt medgivande oss som studenter tillstånd att med hjälp av en personlig intervju dokumentera hur fritidshemmet du arbetar på jobbar med detta ämnesområde. Vi står till förfogande för att svara på frågor under Maj månad år 2023.

Ja, jag ger samtycke till att delta i undersökningen....

Datum och plats:

.....

Underskrift

.....

Namnförtydligande

9.3 HBTQI som begrepp

H = Homosexuella individer som attraheras av samma biologiska kön som de själva innehar.

B = Bisexuella individer som attraheras av individer av de båda olika biologiska könen.

T = Transperson, vilket beskrivs som ett paraplybegrepp som används för den mångfald av individer som på olika vis identifierar sig som en transperson. Det som nämns som gemensamt för dessa individer är att könsidentiteten och/eller individens könsuttryck inte överensstämmer med det kön som individen tilldelades vid födseln. I begreppet transperson inkluderas människor som önskar korrigera sin kropp samt byta sitt juridiska kön, individer som inte ser sig som flicka eller pojke exempelvis icke-binära, individer som använder sig av attribut som annars anses tillhöra ett annat kön samt individer som inte anser att de vill, kan eller behöver beskriva sin könsidentitet. Att vara en transperson har inget med sexualitet att göra.

Q = Queer vilket beskrivs som ett samlingsbegrepp där identiteter och praktiker på något sätt bryter som den hetero samt cisnorm som existerar i samhället. Att identifiera sig som queer innebär att individen inte vill eller kan definiera sig själv enligt de normer och mallar som existerar. Exempelvis kan det handla om att inte vara heterosexuell eller att inte vilja identifiera sitt kön.

I = Intersex personer. Att vara en intersexperson berör ett medfött tillstånd där könskörtlar, könskromosomer eller könsorganet har en atypisk utveckling.

(RFSL, 2021).

9.4 Databaser och sökord

I följande artiklar har databasen Discovery använts. Artiklarna valdes för att kunna beskriva vilken forskning som finns inom områdena hbtqi, identitetsutveckling, diskriminering och kränkande behandling, psykisk ohälsa, normkritik, inkludering, jämställdhetsarbete, undervisning, psykisk hälsa hos hbtqi-ungdomar samt kritik mot hbtqi undervisning.

Sökord: Undervisning, fritidshem

Ackesjö, H., & Haglund, B. *Undervisning och ledarskap på fritids – Perspektiv på fritidshemmets pedagogiska uppdrag*. (Ifous rapportserie, 2022:4). Ifous. <https://www.ifous.se/wp-content/uploads/2022/11/202210-ifous-2022-4-d.pdf>

Sökord: Genus, heteronormativitet, lärare

Alsarve, D., Jakobsson, J. & Helgesson, J. (2017). Idrottsundervisning och maskulinitetens hegemoni. Genus och inflytande i gymnasieskolans ämne «Idrott och hälsa». *Scandinavian sport studies forum*, 8(2), 197–219. <https://oru.diva-portal.org/smash/get/diva2:1165234/FULLTEXT01.pdf>

Sökord: Normkritik, likabehandling

Björkman, L., Bromseth, J., & Hill, H. (2021). Normkritisk pedagogik – framväxten och utvecklingen av ett nytt begrepp i den svenska utbildningskontexten. *Nordisk tidsskrift för pedagogikk og kritikk* 7(2021). 179 – 195. <http://dx.doi.org/10.23865/ntpk.v7.2314>

Sökord: Queer, psykisk hälsa, sexualitet

Bryan, A. (2017). *Queer ungdom och mental hälsa: Vad behöver lärare veta?* *Irish Educational Studies*, 36 (1), 73-89. <http://dx.doi.org/10.1080/03323315.2017.1300237>

Sökord: Hbtqi, hälsa, kön

Brännström, R. (2018). *Hälsa och livsvillkor bland unga HBTQ-personer: vad vet vi och vilka forskningsbehov finns?*. Forte: Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd. [Hälsa och livsvillkor bland unga hbtq-personer \(forte.se\)](https://www.forte.se/rapporter/halsa-och-livsvillkor-bland-unga-hbtq-personer)

Sökord: undervisning, lärare, fritids

Dahl, M. (2014). Fritidspedagogers handlingsrepertoar, pedagogiskt arbete med barns olika relationer. *Linnaeus University Dissertations*, 194 (2014), 1 – 176. <http://lnu.diva-portal.org/smash/get/diva2:755038/FULLTEXT01.pdf>

Sökord: Lek, didaktik, undervisning

Dahl, M. (2022). *Lekresponsiv undervisning- ett möjligt didaktiskt verktyg*. (Ifous rapportserie, 2022:4). Ifous. <https://www.ifous.se/wp-content/uploads/2022/11/202210-ifous-2022-4-d.pdf>

Sökord: Inkludering, fritidshem

Elvstrand, H., Lago, L., & Lundqvist, J. (2022). Fritidshemslärares arbete, trivsel, inkluderande arbetssätt och samverkan – en enkätstudie i svensk fritidshemskontext. *FORSKNING I PÆDAGOGERSPROFESSION OG UDDANNELSE*, (6), 108 - 121. <https://doi.org/10.7146/fppu.v6i2.134278>

Sökord: Hbtq

Gustavsson, M., & Schmitt, I. (2011). Skolan är ute?! Barn och ungdomar med hbtq-föräldrar och deras erfarenheter i skolan i Tyskland, Slovenien och Sverige. *Centrum för genusvetenskap*. Lunds universitet.
<https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/5997597/2372320.pdf>

Sökord: Normkritik, barn, litteratur

Hermansson, K., & Nordenstam, A (2020). Normkritisk barnlitteratur på svenska förskolor. En intervjustudie. *Barn* 38(4), 85 - 98.
<https://tidsskriftetbarn.no/index.php/barn/article/view/5013/7659>

Sökord: Normkritisk pedagogik, toleranspedagogik

Langmann, E. Månsson, N. (2016). Att vända blicken mot sig själv: En problematisering av den normkritiska pedagogiken. *Pedagogisk Forskning i Sverige*, (1-2), 79-100. (PDF) [Att vända blicken mot sig själv. En problematisering av den normkritiska pedagogiken \(researchgate.net\)](https://www.researchgate.net/publication/311111111)

Sökord: Identitet, barn

MacNaughton, G. (1996). Is Barbie to blame? : Reconsidering how children learn gender. *Australasian Journal of Early Childhood*, volym (21), 18-24.
<https://doi.org/10.1177/183693919602100405>

Sökord: Normkritik

Milles, K (2019). ”Vi kan inte påstå oss vara feminister om vi inte tänker på hur vi pratar.”: Normkritiskt en – ideologiskt, identitetsskapande. Och inkluderande? *Tidskrift för genusvetenskap* 40 (1), 5 - 26. <https://doi.org/10.55870/tgv.v40i1.2716>

Sökord: Kränkning, skola

Osbeck, C., Holm, A-S., & Wernersson, L. *Kränkningar i skolan. Förekomster, former och sammanhang* (rapport 5). Göteborgs universitet. [136038 omslag \(gu.se\)](https://www.gu.se/136038-omslag)

Sökord: rättigheter, hbtq, demokrati

Papamichael, E., et.al. (2016). *Att verka i spänningsfält: undervisa om kontroversiella frågor genom utbildning i demokratiskt medborgarskap och mänskliga rättigheter: utbildningspaket för lärare*. Council of Europe. [16806d8d5c \(coe.int\)](https://www.coe.int/t/t02/EGD/EGD_Summary_Report.pdf)

Sökord: Fritidshem, undervisning

Perselli, A K. (2022). *Att omsätta elevens intressen i fritidshemmets undervisning*. (Ifous rapportserie, 2022:4). Ifous. <https://www.ifous.se/wp-content/uploads/2022/11/202210-ifous-2022-4-d.pdf>

Sökord: hbtq, normer, fritidshem

Persson, M., & Chebil, M. (2019). *Öppna fritidsverksamheten: om HBTQ, normer och inkludering*. Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. [Öppna fritidsverksamheten - om hbtq, normer och inkludering | MUCF](https://www.mfucf.se/136038-omslag)

Sökord: queerteori, barnkultur, heteronormativitet, normkritik

Sotevik, L. (2019). Framtidsfantasier Kampen om barnets bästa. *Lambda Nordica*, 23(3-4), 47-72. <https://doi.org/10.34041/ln.v23.550>